CRT

Makers' Island II evaluering

Beskæftigelse, økonomi og turisme

Rikke Brandt Broegaard & Anders Hedetoft

November 2025

Kolofon

Makers' Island II evaluering

Forfattere: Rikke Brandt Broegaard & Anders Hedetoft (rikke.brandt.broegaard@crt.dk og anders.hedetoft@crt.dk)

Fotos: Destination Bornholm, Makers' Island Bornholm, ACAB.

CRT - Center for Regional- og Turismeforskning
Bornholm
Bymarken 12
3790 Hasle
København
c/o Aalborg Universitet
A. C. Meyers Vænge 15
2450 København SV

Telefon +45 5644 1144
E-mail crt@crt.dk
www.crt.dk

© 2025 Center for Regional- og Turismeforskning.

CRT leverer forskning, data og analyser af den samfundsmæssige udvikling på regionalt plan. Vi arbejder blandt andet med at forstå den transformation, der sker på områder som uddannelse, erhverv, og arbejdsmarked - og hvordan omstillingen påvirker udviklingen i land og by. CRT er beliggende på Bornholm samt København og har eksisteret siden 1994.

Indholdsfortegnelse

1. Introduktion 4
2. Makers' Island II indsatsen 5
3. Kunsthåndværkets økonomiske og beskæftigelsesmæssige betydning 7
4. Kunsthåndværkeruddannelse – nøgletal og betydning for Bornholm 29
5. Kunsthåndværk som turismemagnet 36
6. Øvrige observationer og anbefalinger, udøvende kunsthåndværkere 51
7. Konklusioner og anbefalinger 60
8. Metoder, datakilder og kildekritik 70
9. Litteraturliste 82

Introduktion

Bornholm blev som det første sted i Europa, og som den første ø i verden, anerkendt af World Craft Council som en World Craft Region i 2017, efter at Bornholms Regionskommune (BRK) havde ansøgt om titlen. Titlen er en international anerkendelse af det unikke kunsthåndværkermiljø, man finder på øen. Ansøgningen var muliggjort af Arts & Crafts Association Bornholm (ACAB, sammenslutningen for professionelle kunsthåndværkere på Bornholm) forberedende (og selvfinansierede) arbejde gennem flere år.

Fra 2019 nedsatte Bornholms Regionskommune Maker's Island Sekretariatet, der har haft en vigtig koordinerende rolle for den lange række af aktører indenfor kunsthåndværk og kultur på Bornholm, så vel som i forhold til turisterhvervet og i forhold til kompetence-og virksomhedsudviklingsaktiviteter i regi af Business Center Bornholm, m.fl.

Bornholms Regionskommune har siden 2019 kontinuerligt støttet kunsthåndværk-erhvervet og det store og blomstrende økosystem, der er i og omkring dette. I alt er det blevet til to indsatsperioder: Makers' Island I (2019-2022) og Makers' Island II (2023-2025), med en nylig kommunalbestyrelsesbeslutning om at støtte Makers' Island indsatsen yderligere 4 år frem i tiden. Nærværende rapport evaluerer Makers' Island II indsatsen gennem at analysere udviklingen i en række forskellige nøgle-parametre for tidsperioden (så vidt muligt) fra 2017-seneste mulige årstal med tilgængelige data.

Makers' Island I indsatsen var genstand for evalueringsindsats, der var væsentlig større, og således indeholdt en midtvejsevaluering og en slutevaluering, der begge byggede på en meget bredere kombination af kvalitative og kvantitative data, end det har været muligt for nærværende evalueringsindsats (Maker's Island – midtvejs- og slutevaluering). Evalueringen af Makers' Island I slog fast, at indsatsen, med etableringen af Makers' Island styregruppe og sekretariat har været afgørende for at opnå det styrkede samarbejde mellem aktørerne indenfor og omkring kunsthåndværk, styrke kunsthåndværket og kunsthåndværkerne på Bornholm, og ført til at kunsthåndværk i dag opfattes som en af øens styrkepositioner, både af lokale aktører, nationale og internationale aktører og af gæster.

Makers' Island II indsatsen

Øens kunsthåndværk, både det historiske og det nutidige, kan opleves gennem udstillinger, museer, biennaler, på små gallerier og i de mange arbejdende værksteder. Den internationale titel som World Craft Region viser, at øens kunsthåndværk er i absolut særklasse, også internationalt. Bornholm er med rette kendt for sine mange dygtige kunsthåndværkere. De er med til at skabe en ø, der forbindes med kvalitet, æstetik og nærvær.

Makers' Island II (2023-2025) har haft et sekretariat med en deltidsansat sekretariatsleder (30t/ugen, dog reduceret til 1t t/uge i de sidste 10 måneder af indsatsperioden). I alt har indsatsen modtaget en grundbevilling fra BRK på i alt 1.800.000 kr. hen over de tre år. Disse midler er suppleret med 1.375.000 kr. i medfinansiering fra partnere eksternt, bl.a. gennem medarbejdertimer, værdi af udstyr m.v., samt eksternt opnået finansiering på i alt 500.000 kr. fra lokale og nationale fonde og puljer, m.v. Projektet har således alt inklusive haft en finansiering på 3.675.000 kr. over de tre år.

"Øens stærke sammenhængskraft ses i det levende kunsthåndværk, museer, biennaler og internationale uddannelsesmuligheder, som tilsammen positionerer Bornholm på den internationale scene. Med en flere hundrede år lang tradition for håndværk og velbevarede teknikker repræsenterer øen fortsat innovative kunsthåndværkere, der arbejder i keramik, glas, tekstil, metal og træ." (Citat fra Makers' Island hjemmesiden https://makersisland.bornholm.dk/da/)

Makers’ Island II indsatsen (2)

Styregruppen for Makers Island består af repræsentanter fra Bornholms Regionskommune, Arts & Craft Association Bornholm, Bornholms Museum, Bornholms Center for Kunsthåndværk (Grønbechs Gård), Hjorths Fabrik, Det Kongelige Akademis’ Designskole i Nexø, Business Center Bornholm og Destination Bornholm. Styregruppens institutionelle sammensætning har været uændret siden starten af Makers’ Island indsatsen.

Makers’ Island indsatsen har lige fra starten fokuseret på at have en stærk visuel og online identitet, ligesom meget kommunikation foregår gennem sociale medier. Kommunikationsindsatserne er i øvrigt ofte koordinerede med Destination Bornholm og /eller kunsthåndværkerne selv. Se https://makersisland.bornholm.dk/da/

Kunsthåndværkets økonomiske og beskæftigelsesmæssige betydning

Baseret på hhv. den generelle firmastatistik og registerbaseret arbejdsstyrkestatistik, Danmarks Statistik

Den generelle firmastatistik, Danmarks Statisk

Formålet med statistikken Generel Firmastatistik er at give en sammenhængende og konsistent beskrivelse af det danske erhvervslivs udvikling og struktur gennem økonomiske, beskæftigelses- og regnskabsmæssige oplysninger på firmaniveau. I statistikken opgøres antallet af reelt aktive firmaer i Danmark. Den dækker økonomiske og beskæftigelsesmæssige oplysninger om alle sektorer og brancher. Samlet set vurderes pålideligheden af statistikken at være høj, da den centrale variabel om antallet af firmaer er baseret på de administrative registreringer.

Statistikken offentliggøres ca. 18 måneder efter referenceperiodens afslutning. Dette betyder, at ved evalueringens udarbejdelse (november 2025) er 2023 det senest tilgængelige data-år.

Der er databrud i 2019 hvor ”firma” defineres og opgøres på en ny måde. Derfor ikke helt sammenlignelige tal med MI-I slutevaluering. Evalueringen præsenterer derfor tabeller med tal for 2019-2023, og ikke tilbage fra 2017. De ældre tal, opgjort på den tidligere anvendte måde, findes i Makers’ Island I slutevalueringen.

Udvikling i omsætning pr kunsthåndværk-virksomhed på Bornholm, 2019-2023

Omsætning (kr/år/virksomhed)	Omsætning pr virksomhed					Ændring 2019-2023	
	År						
	2019	2020	2021	2022	2023	Abs.	*Rel., %*
Bornholm							
Glas kunsthåndværk	2.723.625	2.886.250	2.330.333	2.125.125	2.620.714	-102.911	*-3,8%*
Keramisk kunsthåndværk	171.043	335.750	441.391	457.167	429.167	258.123	*150,9%*
Anden kunsthåndværk	227.512	183.136	199.837	225.681	217.222	-10.289	*-4,5%*
Kunsthåndværk i alt	**479.811**	**515.868**	**505.148**	**488.354**	**505.526**	**25.716**	***5,4%***
Andre erhverv, i alt	2.390.749	2.358.923	2.329.606	2.185.847	1.978.384	-412.365	*-17,2%*

Kilde: Den Generelle Firmastatistik, CRT specialudtræk

Tabellen viser udviklingen i den gennemsnitlige omsætning pr virksomhed på Bornholm, for hhv. kunsthåndværkerbrancher (glas, keramik og 'anden kunsthåndværk), samt for øvrige erhverv, for perioden 2019-2023. Grundet produktionstiden for register-data fra Danmarks Statistik er det seneste år i tabellen således det første af de tre år i Makers' Island II indsatsen.

Tabellen viser, at der er meget stor forskel på virksomhederne indenfor kunsthåndværk. Keramikerne har typisk små virksomheder, hvor 'andet kunsthåndværk' er præget af meget små virksomheder. Glas-virksomhederne skiller sig ud ved at være meget større. De er mange gange større end deres 'kunsthåndværker-kollegaers' virksomheder, og endda større end gennemsnittet af virksomheder indenfor øvrige erhverv på øen.

Keramiske virksomheder skiller sig markant ud ved at have haft en meget positiv udvikling i omsætning på hele 151% i perioden. Der er sket et kæmpe hop fra 2019 til 2020, og igen fra 2020-2021. **I perioden 2019-2023 har der for kunsthåndværkervirksomhederne samlet været en positiv omsætningsudvikling (+5,4%), mens der for gennemsnittet af øvrige erhverv har været en negativ omsætningsudvikling (-17,2%).**

Udvikling i omsætning pr kunsthåndværk-virksomheder i øvrige Danmark og på Bornholm, 2019-2023 (1/2)

Omsætning (kr./år/virksomhed)	Omsætning pr virksomhed					Ændring 2019-2023	
	År						
	2019	2020	2021	2022	2023	Abs.	*Rel., %*
Bornholm							
Glas kunsthåndværk	2.723.625	2.886.250	2.330.333	2.125.125	2.620.714	-102.911	*-3,8%*
Keramisk kunsthåndværk	171.043	335.750	441.391	457.167	429.167	258.123	*150,9%*
Anden kunsthåndværk	227.512	183.136	199.837	225.681	217.222	-10.289	*-4,5%*
Kunsthåndværk i alt	**479.811**	**515.868**	**505.148**	**488.354**	**505.526**	**25.716**	***5,4%***
Øvrige erhverv, i alt	2.390.749	2.358.923	2.329.606	2.185.847	1.978.384	-412.365	*-17,2%*
Resten af Danmark							
Glas kunsthåndværk	8.751.250	9.015.164	9.578.820	11.357.133	12.221.707	3.470.457	*39,7%*
Keramisk kunsthåndværk	257.367	295.794	231.323	219.246	186.483	-70.884	*-27,5%*
Anden kunsthåndværk	2.551.332	2.511.544	2.856.490	3.131.695	2.869.551	318.219	*12,5%*
Kunsthåndværk i alt	**2.475.370**	**2.433.827**	**2.730.932**	**2.964.271**	**2.701.587**	**226.217**	***9,1%***
Øvrige erhverv, i alt	5.199.977	4.960.039	5.942.456	7.387.197	6.543.169	1.343.192	*25,8%*

Kilde: Den Generelle Firmastatistik, CRT specialudtræk

Tabellen ovenfor viser udviklingen i omsætning pr virksomhed i resten af Danmark, opdelt på hhv. kunsthåndværk og øvrige erhverv, fra 2019-2023. Til sammenligning er tallene for Bornholm medtaget i lysegrå. Se kommentarer på næste slide.

Udvikling i omsætning pr kunsthåndværk-virksomheder i øvrige Danmark og på Bornholm, 2019-2023 (2/2)

Kunsthåndværkervirksomhederne i det øvrige Danmark **har også meget forskellige størrelser – men anderledes end på Bornholm**. 'Ovre' er det de keramiske virksomheder, der er små (og bliver mindre hen over den analyserede periode), mens glas og 'anden kunsthåndværk' er præget af (i gennemsnit) meget større virksomheder hvad vi ser på Bornholm.

Udviklingen i omsætningen viser også helt andre tendenser i resten af Danmark, end på Bornholm. **Hvor de bornholmske keramik-virksomheder har opnået en imponerende vækst (150,9%), er keramiske virksomheder i det øvrige land blevet mindre (med hele -27,5%).** De andre to kunsthåndværk-kategorier, glas og 'anden kunsthåndværk', der på Bornholm begge har oplevet en lille, men negativ vækst (hhv. -3,8% og -4,5%) har oplevet vækst i det øvrige land, på hhv. 39,7% og 12,5%. Hen over perioden kan man bemærke, at hvor de keramiske virksomheder i det øvrige Danmark var større end deres bornholmske 'kollegaer' ved starten af perioden, har de byttet position i løbet af bare 5 år, så **de bornholmske keramiker-virksomheder ved udgangen af perioden er mere end dobbelt så store (målt på omsætning pr virksomhed) end deres kollegaer i det øvrige land, i gennemsnit.**

Samlet set er omsætningen i kunsthåndværkervirksomheder ovre, vokset med 9,1% i perioden, hvilket overstiger den samlede vækstrate i omsætningen i kunsthåndværkervirksomhederne på Bornholm (som er på 5,4% i samme periode).

Sammenlignet med 'øvrige erhverv' i resten af landet, der har opnået en omsætningsudvikling på 25,8%, har kunsthåndværkervirksomhederne i samme geografi ikke kunnet følge med. Dette billede er helt anderledes på Bornholm, hvor kunsthåndværker-virksomhederne har opnået en positiv omsætningsudvikling set over hele perioden, mens 'øvrige erhverv' på øen har oplevet en relativt stor tilbagegang i omsætning (på -17,2%). **I forhold til erhverv i samme geografi skiller kunsthåndværkervirksomhederne sig derfor tydeligt ud på Bornholm, hvor de har skabt en positiv udvikling i en periode, der hellers har været præget af omsætningstilbagegang.**

Ser man på den **samlede omsætning** indenfor kunsthåndværk, er denne **steget fra ca. 35,5 millioner kr. i 2029 til ca. 38,5 millioner kroner i 2023**. Stigningen er især drevet at en øget omsætning indenfor **keramik,** mens der har været et mindre fald i omsætning indenfor glas. Også her var 2021 et anormalt år, givet Corona og de radikalt forandrede rejsemønstre, med et lokalt max på knap 41 millioner kroner. (Tabel vises ikke).

Udvikling i værditilvækst indenfor forskellige kunsthåndværker-delbrancher, Bornholm, 2019-2023

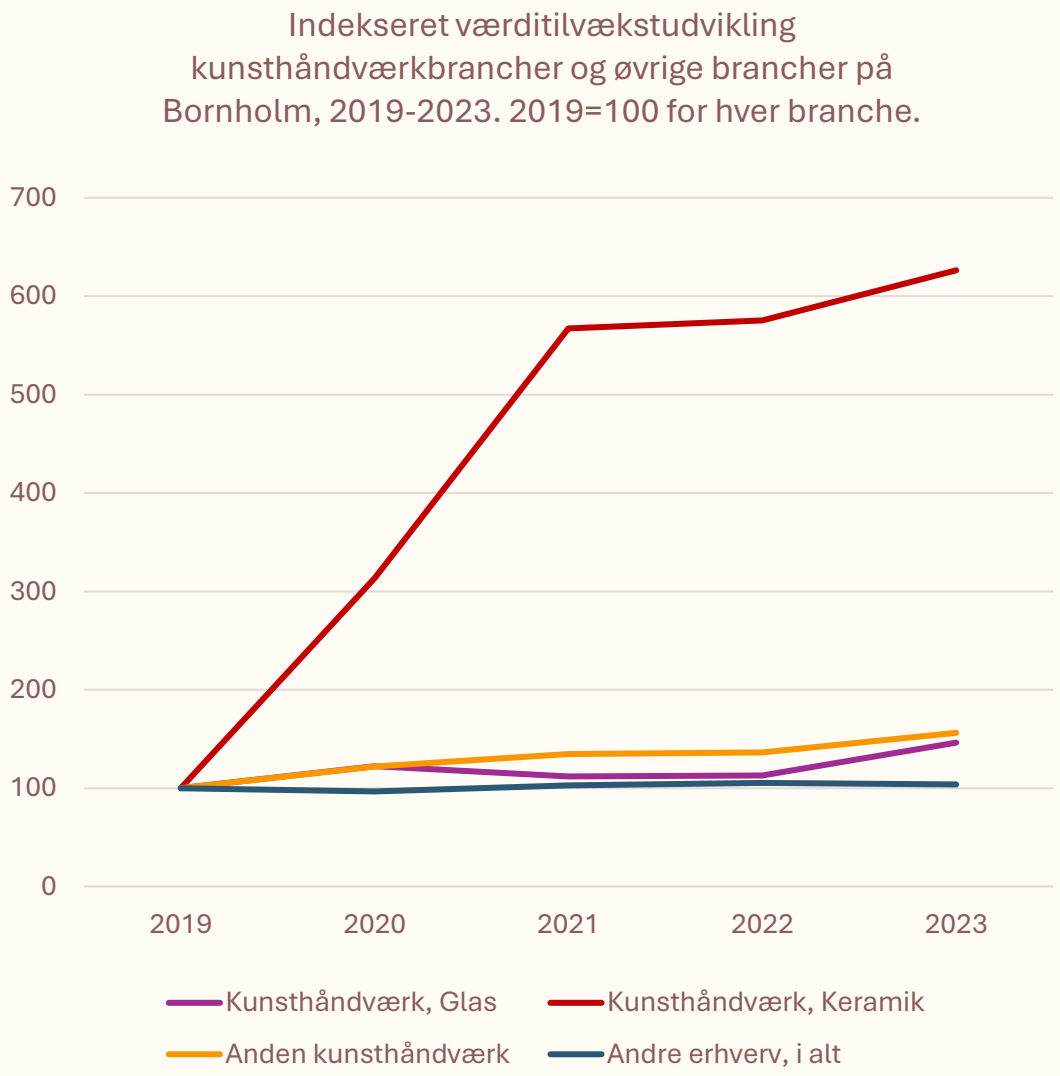

Værditilvæksten er populært sagt det, der er tilovers til aflønning af arbejdskraft og til aflønning af kapital (dvs. afskrivning og forrentning af kapital), når de direkte produktionsomkostninger er betalt (fx materialer, el, markedsføring, evt. husleje til lejet lokale).

Grafen viser udviklingen i **værditilvækst,** pr virksomhed på Bornholm, opdelt på hhv. tre kunsthåndværkbrancher og øvrige erhverv, fra 2019-2023. Her er tale om indekstal, således at værditilvækst-niveauet i 2019, indenfor hver kategori, er sat til indeks 100.

Som det ses, har der været en udvikling i værditilvækst indenfor kunsthåndværker-brancherne (relativt til udgangspunkterne i 2019) (Lilla, rød og orange), der langt overstiger den relative værditilvækstudvikling i øens øvrige erhverv (under et) i samme periode (blå).

Særligt de **keramiske virksomheder** skiller sig ud med en markant stigning på ift. udgangspunktet i 2019. Grafen når over indeks 600, altså en relativ stigning på mere end 500% i perioden.

Kort sagt – siden Makers' Island indsatsen og WCR titlen er kunsthåndværkerne (i gennemsnit), og særligt keramikerne, blevet MEGET bedre til at tjene penge!

Kilde: Den Generelle Firmastatistik, CRT specialudtræk

Udvikling i værditilvækst indenfor forskellige kunsthåndværker-delbrancher, Bornholm, 2019-2023 (fortsat)

Værditilvækst (kr./år/virksomhed)	Værditilvækst pr virksomhed					Ændring 2019-2023	
	År						
	2019	2020	2021	2022	2023	Abs.	*Rel., %*
Bornholm							
Glas kunsthåndværk	1.336.875	1.632.875	1.496.556	1.508.500	1.954.714	617.839	*46,2%*
Keramisk kunsthåndværk	46.783	146.750	265.304	269.125	293.000	246.217	*526,3%*
Anden kunsthåndværk	76.023	51.750	53.510	70.809	75.844	-179	*-0,2%*
Kunsthåndværk i alt	**203.243**	**248.184**	**273.988**	**276.646**	**317.474**	**114.230**	***56,2%***
Øvrige erhverv, i alt	632.806	611.368	650.342	666.304	657.123	24.317	*3,8%*

Kilde: Den Generelle Firmastatistik, CRT specialudtræk

Tabellen ovenfor viser udviklingen i **værditilvækst i kroner/år pr. virksomhed på Bornholm**, opdelt på hhv. kunsthåndværk og øvrige erhverv, fra 2019-2023. Tabellen viser en **markant, positiv udvikling i værditilvækst for kunsthåndværkervirksomhederne** som kategori, på hele **56% for den analyserede periode,** en udvikling, der adskiller sig fra udviklingen i værditilvækst i (gennemsnittet af) øvrige erhverv på Bornholm (3,8%) – men dog ud fra et meget højere niveau for værditilvækst pr virksomhed, end det man ser i kunsthåndværkervirksomhederne, hvis man ser bort fra glas-virksomhederne.

Den meget positive udvikling i værditilvækst indenfor kunsthåndværk er drevet af hhv. **glas-virksomhederne, der har skabt en stigning på 46%** over perioden (2019-2023) og særligt af de **keramiske virksomheder, der har opnået en stigning på hele 526% hen over de 5 år**. Det er et *meget* flot resultat. Det betyder, at **keramikerne er blevet markant meget bedre til at tjene penge!**

I absolutte tal har glas-virksomhederne opnået en øget værditilvækst på ca. 618.000 kr./år/virksomhed, mens keramik-virksomhederne har opnået en øget værditilvækst på ca. 246.000 kr./år/virksomhed i perioden 2019-2023. Dette reflekterer den meget forskellige størrelse på hhv. glas- og keramik-virksomhederne på Bornholm.

Den meget store øgning i værditilvækst kan skyldes mange ting, fx investeringer i produktionsapparatet (køb af maskiner, køb eller opførelse af bygninger) og/eller en effektiviseret virksomhedsdrift og/eller en anderledes (højere) prissætning. De sidste to ting kan der være mange grunde til. Kompetenceudvikling målrettet kunsthåndværks-virksomheder, som det, der blev gennemført af BCB og Campus Bornholm i 2020 er et relevant bud på noget, der har påvirket dette.

Set over alle **kunsthåndværkerbrancherne er den samlede værditilvækst steget** fra 15 millioner kr. i 2019 **til 24 millioner kr. i 2023.** (Tabel vises ikke) .

Udvikling i værditilvækst indenfor forskellige kunsthåndværker-delbrancher, øvrige Danmark samt Bornholm, 2019-2023

Værditilvækst (kr./år/virksomhed)	Værditilvækst pr. virksomhed					Ændring 2019-2023	
	År						
	2019	2020	2021	2022	2023	Abs.	*Rel., %*
Bornholm							
Glas kunsthåndværk	1.336.875	1.632.875	1.496.556	1.508.500	1.954.714	617.839	*46,2%*
Keramisk kunsthåndværk	46.783	146.750	265.304	269.125	293.000	246.217	*526,3%*
Anden kunsthåndværk	76.023	51.750	53.510	70.809	75.844	-179	*-0,2%*
Kunsthåndværk i alt	**203.243**	**248.184**	**273.988**	**276.646**	**317.474**	**114.230**	***56,2%***
Øvrige erhverv, i alt	632.806	611.368	650.342	666.304	657.123	24.317	*3,8%*
Resten af Danmark							
Glas kunsthåndværk	4.201.656	3.718.426	4.272.557	4.681.083	3.097.500	-1.104.156	*-26,3%*
Keramisk kunsthåndværk	77.994	107.554	76.328	86.854	65.092	-12.902	*-16,5%*
Anden kunsthåndværk	809.716	844.387	958.429	948.318	850.502	40.786	*5,0%*
Kunsthåndværk i alt	**804.573**	**827.445**	**928.715**	**913.864**	**795.799**	**-8.775**	***-1,1%***
Øvrige erhverv, i alt	1.402.274	1.386.651	1.661.788	1.875.414	1.625.404	223.131	*15,9%*

Tabellen ovenfor viser udviklingen i værditilvækst pr virksomhed i resten af Danmark, opdelt på hhv. kunsthåndværk og øvrige erhverv, fra 2019-2023. Til sammenligning er tallene for Bornholm medtaget i lysegrå. I det øvrige Danmark har kunsthåndværkerbrancherne under ét oplevet en (lille) negativ udvikling i værditilvækst (-1,1%) i perioden. De øvrige erhverv i den øvrige del af landet har derimod opnået en positiv værditilvækstudvikling på 15,9%. **Disse tal er gode til at sætte de flotte bornholmske tal i perspektiv. De viser, at det er en særegen Bornholmsk udvikling – hvilket sandsynliggør at Makers' Island indsatsen og det brede aktørsamarbejde er en vigtig (med-)årsag til udviklingen.**

I det øvrige Danmark har der i samme periode været en negativ udvikling i værditilvækst indenfor såvel glas som keramik, mens det er virksomhederne indenfor 'anden kunsthåndværk' der har skabt en stigende værditilvækst.

Kilde: Den Generelle Firmastatistik, CRT specialudtræk

Udviklingen i antal kunsthåndværkervirksomheder på Bornholm, 2015-2023

	Antal virksomheder								
Bornholm	**År**								
	2015	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**
Kunsthåndværk, glas	7	6	7	7	8	8	9	8	7
Kunsthåndværk, keramik	16	17	20	21	23	24	23	24	24
Kunsthåndværk, andet	30	35	39	44	43	44	49	47	45
Kunsthåndværk i alt	**53**	**58**	**66**	**72**	**74**	**76**	**81**	**79**	**76**

Kilde: Den Generelle Firmastatistik, CRT specialudtræk

Som det ses af tabellen ovenfor , der viser udviklingen i antal virksomheder på Bornholm indenfor de 17 ”typiske kunsthåndværkerbrancher”, har der frem til og med 2021 været en stigende tendens i antallet af virksomheder indenfor de 17 ‘typiske kunsthåndværker brancher’ på Bornholm. De seneste to opgjorte år, 2022 og 2023, er tendensen vendt, og der har været et lille fald i antallet af kunsthåndværker virksomheder indenfor disse 17 branche-koder.

Ses på hele perioden, 2015-2023 er der dog sket en stigning på hele 43%.

Virksomhedsetableringer og -lukninger, kunsthåndværk, frem til 2023

Antal bornholmske kunsthåndværkervirksomheder fordelt på etableringsår og materiale

Etableringsår – bornholmske kunsthåndværk virksomheder	Keramiske virksomheder	Glas virksomheder	Andet kunsthåndværk
Tidligere end 2010	9	6	28
2010-2014	1	0	
2015-2019	13	2	
2020-2023	**7**	**<3**	**15**
I alt	30	8+	43

Der er **kommet flere nye kunsthåndværkervirksomheder** på Bornholm, også i perioden fra 2020 til 2023. De seneste tal viser en stabil udvikling, hvor der indenfor de forskellige materialer er etableret **over 22 nye kunsthåndværk-virksomheder** på øen.

Det er ikke en selvfølge at have nyoprettede virksomheder indenfor en branche som kunsthåndværk, som i andre dele af verden er massivt udfordret af generationsskifter og videreførelser af viden, håndværk, kunnen og tradition.

I samme periode (2020-2023) er der **tilsvarende lukket 18+ virksomheder.** Fordelingen af lukkede kunsthåndværk-virksomheder indenfor de forskellige materialer fremgår af tabellen nedenfor.

OBS: I forhold til det samlede antal virksomheder indenfor de 17 typiske kunsthåndværkerbrancher, kan man ikke bare summere antallet af åbnede virksomheder og trække antal lukkede fra, fordi der i perioden også er et mindre antal virksomheder,, der er overført til anden branche (CVR branche nummer)

Antal virksomhedslukninger blandt bornholmske kunsthåndværkervirksomheder 2020-2023

Virksomhedslukninger, kunsthåndværk 2020-2023	Keramiske virksomheder	Glas virksomheder	Andet kunsthåndværk
Antal virksomhedslukninger 2020-2023	5	<3	13

Alt i alt har der over de seneste tre år kun været tale om **mindre forskydninger i den samlede bestand af kunsthåndværkervirksomheder på Bornholm.**

Kilde: Det generelle Firma-register (DST/FIRM). CRT-bearbejdning (inklusive fra midtvejs og slutevaluering af MI-I).

Registerbaseret arbejdsstyrke statistik

Registerbaseret Arbejdsstyrke Statistik

Her præsenteres tabeludtræk baseret på persondataregistre, nærmere bestemt Registerbaseret Arbejdsstyrke Statistik, RAS. I slutevalueringen for MI-I, var 2020 det seneste tilgængelige år for RAS data, selv om MI-I løb 2019-2022. Aktuelt er seneste tilgængelige år for RAS data 2023, altså det første år for MI-II indsatsen.

Registerbaseret Arbejdsstyrke Statistik (RAS) måler befolkningens *primære tilknytning til arbejdsmarkedet* (brancheopdelt), målt ultimo november måned hvert år. RAS reflekterer derfor fx ikke en mulig anderledes ”primær tilknytning” i fx juni, juni og august. Der kan derfor være tale om en underestimering af antal personer med sæson-betinget tilknytning til kunsthåndværksbrancher.

Tabellerne beskriver udviklingen indenfor kunsthåndværkerbrancherne og øvrige erhverv på Bornholm 2017-2023, og der præsenteres en tabel, hvor udviklingen på Bornholm sammenlignes med udviklingen i det øvrige Danmark.

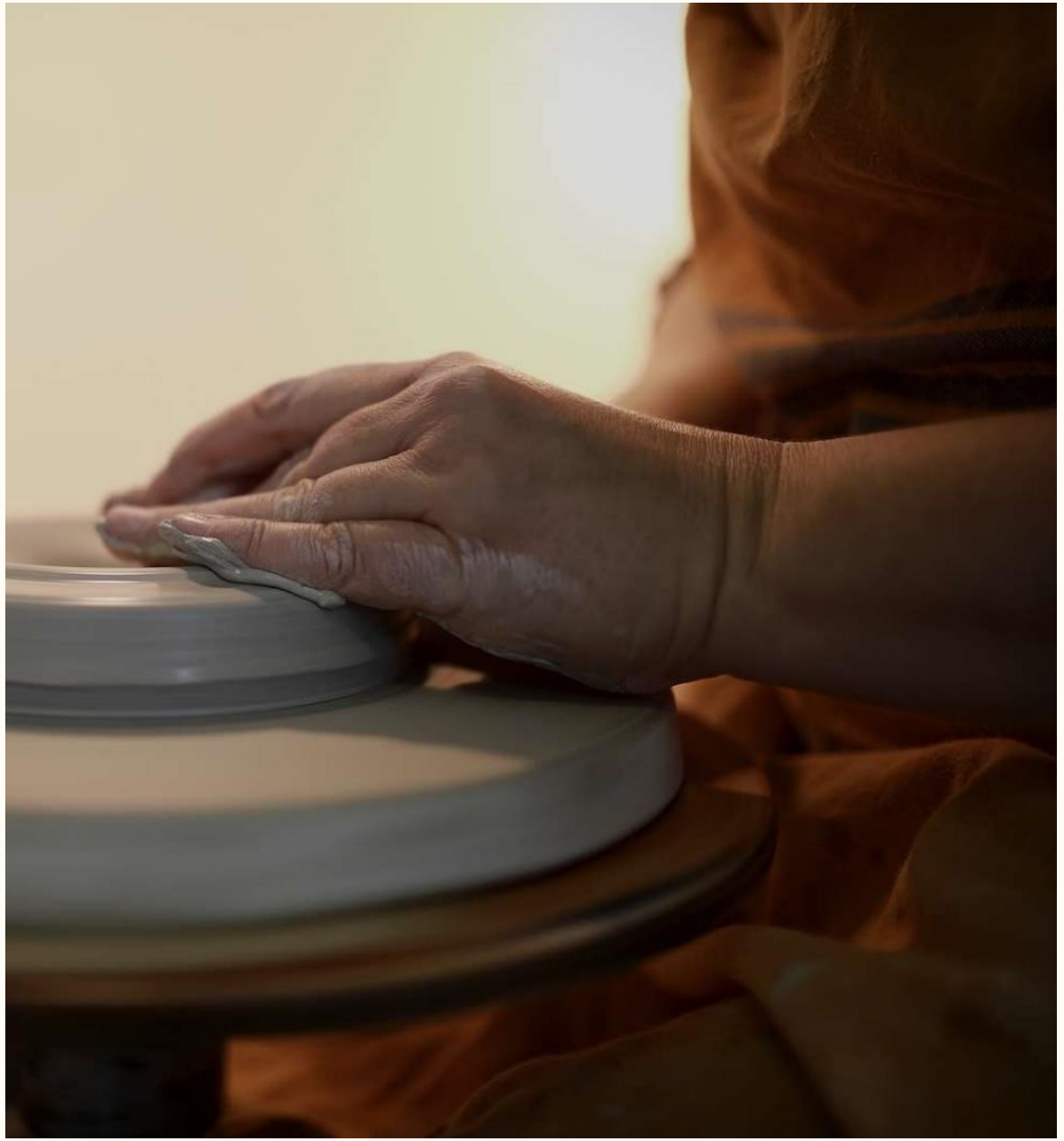

Indekseret udvikling i antal beskæftigede indenfor kunsthåndværk og øvrige erhverv på Bornholm, 2017-2023, 2017=100 i alle erhverv

Grafen viser den indekserede udvikling i beskæftigelse indenfor hhv. kunsthåndværk og øvrige erhverv på Bornholm for perioden 2027-2023. For hver kategori tages udgangspunkt i antal beskæftigede i 2017 (som sættes til 100 for hver kategori). Herefter vises den relative udvikling i antal beskæftigede indenfor hver branche eller underbranche, i forhold til beskæftigelsen i 2017.

Stærkere vækst indenfor kunsthåndværk end i øvrige brancher: Som det ses af grafen, har den relative vækst i beskæftigelsen indenfor kunsthåndværkerbrancher samlet set (blå kurve) været højere end den relative vækst i beskæftigelsen indenfor øvrige erhverv på Bornholm under et (sort kurve).

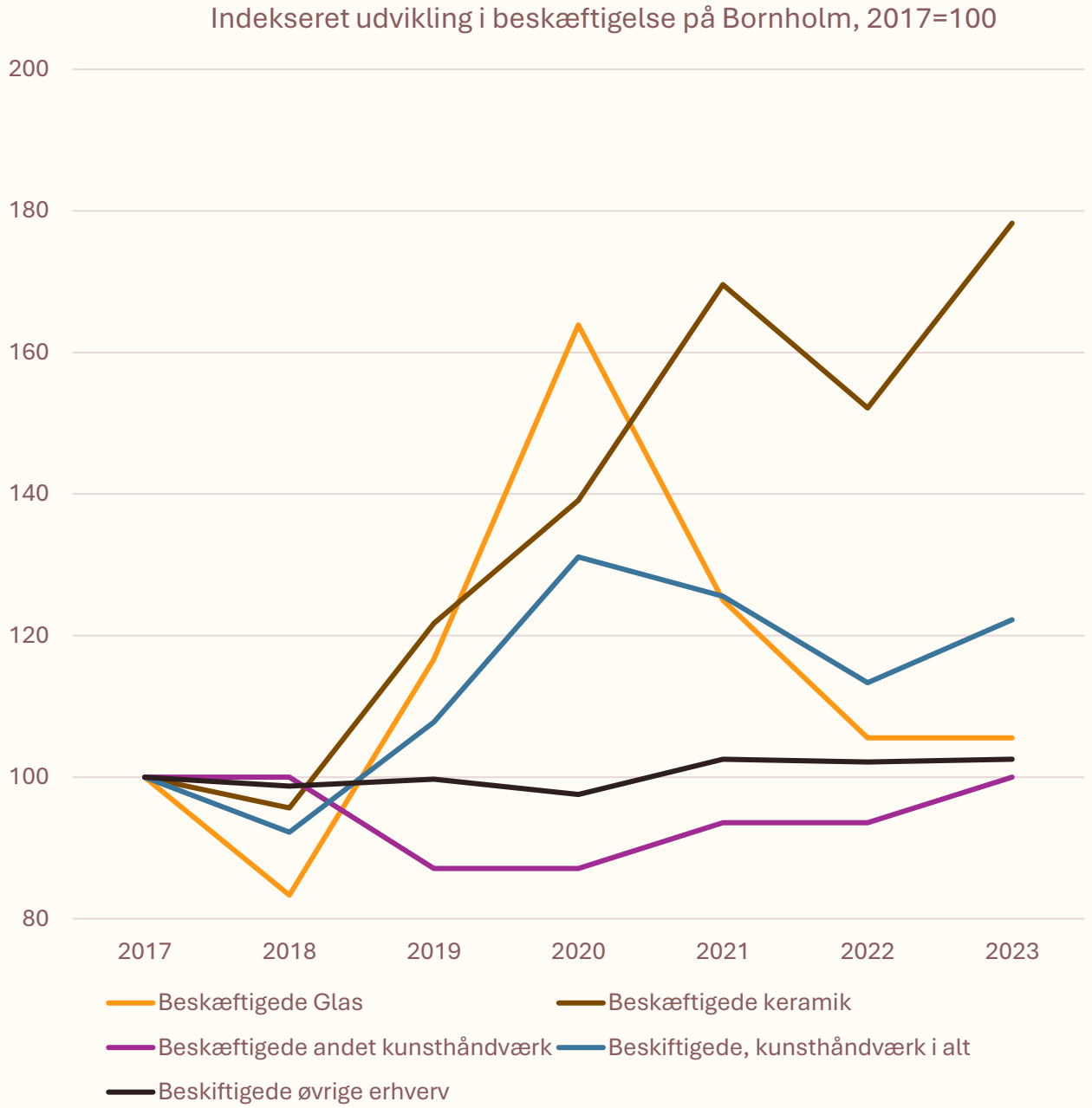

Kilde: DST-registerdata. CRT-specialudtræk

Udviklingen i antal beskæftigede indenfor kunsthåndværk og øvrige erhverv på Bornholm, 2017-2023

Beskæftigede på Bornholm	Antal beskæftigede (personer)							Ændring 2017-2023	
	År								
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Abs.	*Rel.*
Glas kunsthåndværk	36	30	42	59	45	38	38	2	*5,6*
Keramisk kunsthåndværk	23	22	28	32	39	35	41	18	*78,3*
Anden kunsthåndværk	31	31	27	27	29	29	31	0	*0,0*
Kunsthåndværk i alt	**90**	**83**	**97**	**118**	**113**	**102**	**110**	**20**	***22,2***
Øvrige erhverv i alt	16.963	16.751	16.917	16.548	17.392	17.327	17.391	428	*2,5*

Kilde: DST-registerdata. CRT-specialudtræk

Tabellen ovenfor viser udviklingen i antal beskæftigede personer på Bornholm, opdelt på hhv. kunsthåndværk og øvrige erhverv, fra 2017-2023. Tallene dækker både selvstændiges og lønarbejderes primære arbejdsmarkedstilknytning i november måned.

Hen over perioden er sket en pæn tilvækst (på 22%) i antallet af (vinter-beskæftigede) i kunsthåndværk, fra 90 til 110 personer. For (gennemsnittet af) 'øvrige erhverv' på Bornholm har beskæftigelsen i alt vokset med 2,5% over samme årrække. Der har altså været en **markant større tilvækst af beskæftigede indenfor kunsthåndværk, end i øvrige erhverv på Bornholm**.

Det er især indenfor **keramikken**, at der har været en imponerende tilvækst i beskæftigelsen. Den er steget med hele 78% hen over perioden.

I absolutte tal er der tale om en tilvækst på 20 beskæftigede indenfor kunsthåndværk.

Udviklingen i antal beskæftigede indenfor kunsthåndværk og øvrige erhverv. Sammenligning Bornholm og resten af Danmark, 2017-2023

Beskæftigede	Antal beskæftigede (personer)							Udvikling 2017-2023	
	År								
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Abs.	*Rel, %*
Bornholm									
Glas kunsthåndværk	36	30	42	59	45	38	38	2	*5,6*
Keramisk kunsthåndværk	23	22	28	32	39	35	41	18	*78,3*
Anden kunsthåndværk	31	31	27	27	29	29	31	0	*0,0*
Kunsthåndværk i alt	**90**	**83**	**97**	**118**	**113**	**102**	**110**	**20**	***22,2***
Andre erhverv, i alt	16.963	16.751	16.917	16.548	17.392	17.327	17.391	428	*2,5*
Resten af Danmark									
Glas kunsthåndværk	388	418	424	402	414	424	396	8	*2,1*
Keramisk kunsthåndværk	209	220	234	230	248	274	314	105	*50,2*
Anden kunsthåndværk	8.560	8.639	7.913	8.150	8.935	8.887	8.190	-370	*-4,3*
Kunsthåndværk i alt	**9.157**	**9.277**	**8.571**	**8.782**	**9.597**	**9.585**	**8.900**	**-257**	***-2,8***
Øvrige erhverv, i alt	2.822.118	2.869.831	2.898.526	2.880.586	3.004.109	3.063.197	3.086.060	263.942	*9,4*

Kilde: DST-registerdata. CRT-specialudtræk

Tabellen ovenfor viser udviklingen i antal beskæftigede personer i resten af Danmark, opdelt på hhv. kunsthåndværk og øvrige erhverv, fra 2017-2023. Til sammenligning er tallene for Bornholm medtaget i lysegrå. Tabellen kommenteres på næste slide.

Udviklingen i antal beskæftigede indenfor kunsthåndværk og øvrige erhverv. Sammenligning Bornholm og resten af Danmark, 2017-2023 (fortsat)

I resten af Danmark har der været en (lille) negativ beskæftigelsesudvikling (- 2,8%) indenfor kunsthåndværk samlet set i løbet af perioden. **Tallene fra det øvrige Danmark sætter den flotte tilvækst i beskæftigelse indenfor kunsthåndværk på Bornholm (med en vækst på 22,2%) i perspektiv**.

I resten af Danmark er det også indenfor **keramikken**, at der ses en meget positiv udvikling i beskæftigelsen. Denne opvejes dog af en negativ udvikling i beskæftigelsen indenfor 'anden kunsthåndværk', der for resten af Danmark udgør en meget stor kategori. Selv et relativt beskedent fald på 4,3% beskæftigelse repræsenterer et fald på 370 personer, der ikke længere er beskæftigede i branchen.

I øvrige erhverv har der i det øvrige Danmark været en vækst på 9,4% i perioden, hvilket lader meget tilbage at ønske for Bornholm, der har oplevet en meget mere beskeden vækst i beskæftigelsen generelt (på 2,5% i perioden). **Beskæftigelsesudviklingen indenfor kunsthåndværk på Bornholm har imidlertid været mere end dobbelt så stor som beskæftigelsesudviklingen indenfor 'øvrige erhverv' i resten af Danmark.**

I sandhed en "kunsthåndværker ø": På Bornholm udgør glas- og keramik-beskæftigede 2,3 promille af de beskæftigede. Til sammenligning udgør glas- og keramik-beskæftigede ca. 0,1 promille af de beskæftigede i det øvrige Danmark. **Beskæftigede indenfor keramik og glas er altså over 20 gange kraftigere repræsenteret på Bornholm end i det øvrige land i gennemsnit**.

Indeks for erhvervsindkomst i kunsthåndværks-erhverv – med udgangspunkt i 2017-tal for hver sektor

Grafen viser udviklingen i erhvervsindkomst indenfor hhv. Bornholms kunsthåndværk, øvrige erhverv på Bornholm, kunsthåndværk i det øvrige Danmark og øvrige erhverv i det øvrige Danmark. Den viser det med indekstal, dvs. at 2017-erhvervsindkomsten pr person i hver af de 4 kategorier tages som udgangspunkt for hver kategoris udvikling. Grafen viser således den relative udvikling, ud fra hver kategoris udgangspunkt. Den viser ikke niveauforskelle mellem kategorierne.

Som den blå graf viser, har det **bornholmske kunsthåndværk oplevet en massiv vækst, relativt til udgangspunktet i 2017, frem til 2022. I 2023 udviser erhvervsindkomsten for bornholmske kunsthåndværkere en negativ vækst, men lander alligevel, set over hele perioden 2017-2023, med en højere relativ vækst end de øvrige tre kategorier.**

Næste slide viser tabellen, som grafen bygger på.

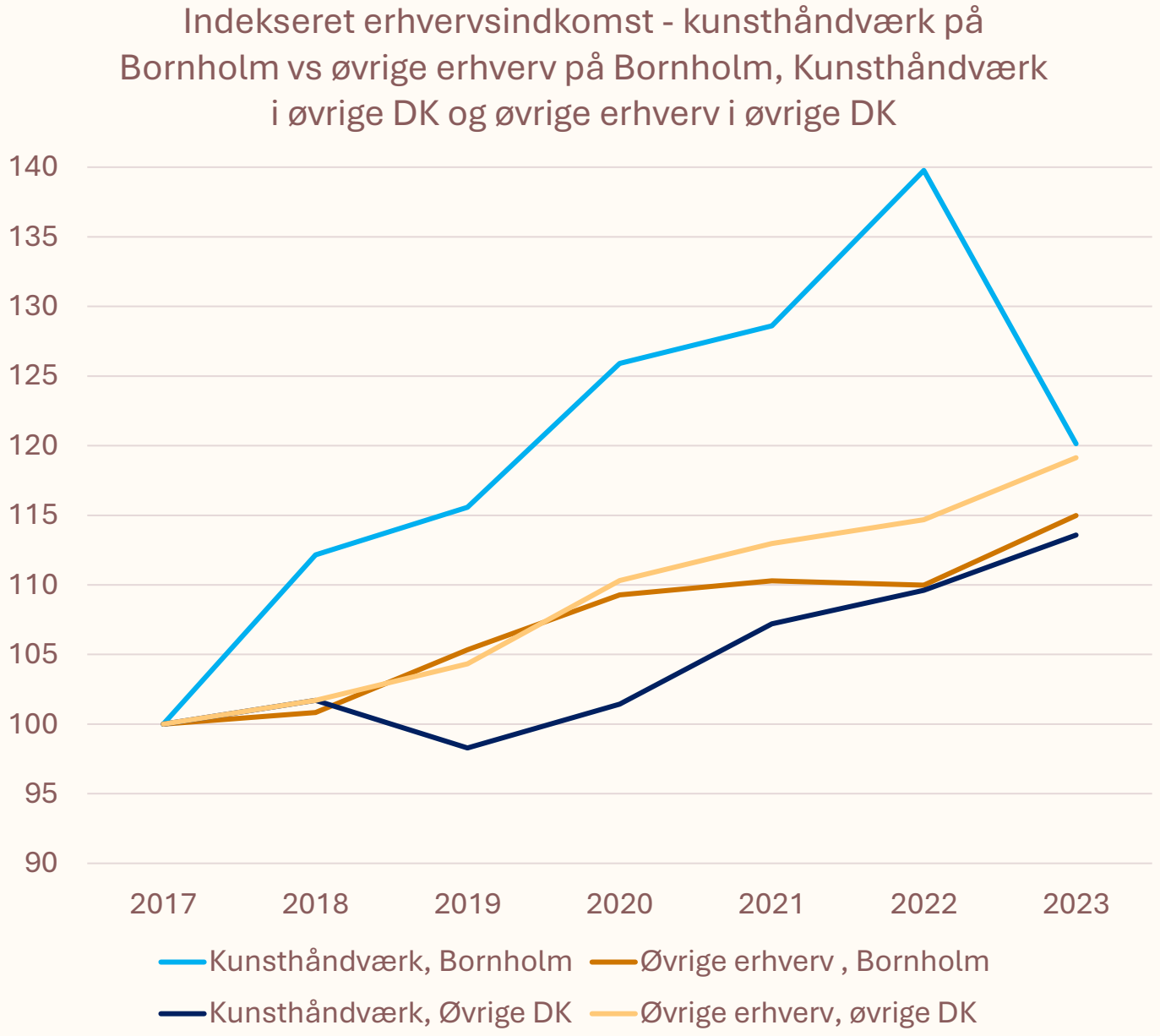

Kilde: DST-registerdata. CRT-specialudtræk

Udviklingen i gennemsnitlig erhvervsindkomst pr. person indenfor kunsthåndværk (og øvrige erhverv) på Bornholm, 2017-2023.

Gennemsnitlig erhvervsindkomst per person, Bornholm	Erhvervsindkomst pr person (kr./år, gns.)							Ændring 2017-2023	
	År								
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Abs.	*Rel.*
Glas kunsthåndværk	186.876	222.509	202.912	190.553	246.042	282.238	236.201	49.325	*26,4*
Keramisk kunsthåndværk	124.671	81.696	123.968	150.456	155.996	172.458	141.052	16.381	*13,1*
Anden kunsthåndværk	80.393	129.978	113.400	144.252	81.444	82.249	96.434	16.042	*20,0*
Kunsthåndværk i alt	**134.302**	**150.625**	**155.208**	**169.085**	**172.722**	**187.709**	**161.348**	**27.046**	***20,1***
Øvrige erhverv i alt	303.519	306.019	319.726	331.709	334.780	333.805	348.981	45.462	*15,0*

Kilde: DST-registerdata. CRT-specialudtræk

Tabellen viser at der i perioden 2017-2023, set som en helhed, har været en **positiv udvikling i erhvervsindkomsten indenfor kunsthåndværkerbrancher på ca. 20%, for kunsthåndværket** bredt set **i perioden 2017-2019**. Dette overstiger den relative udvikling i erhvervsindkomst i gennemsnittet af øvrige erhverv på Bornholm i samme periode, der ligger på 15%.

Niveauerne for erhvervsindkomst er dog meget forskellige – her er der stadig, på trods af de mange års positive udvikling, tale om et **markant indkomst-efterslæb for kunsthåndværkerbrancherne**, sammenlignet med de øvrige erhverv på øen. **I gennemsnit tjener kunsthåndværkerne kun ca. det halve af hvad personer i øvrige erhverv gør!**

Indenfor kunsthåndværket bemærker man, at der er en markant højere gennemsnitlig årlig erhvervsindkomst indenfor glas, end indenfor keramikken, og 'anden kunsthåndværk' ligger endnu lavere indkomstmæssigt. Ser man på indkomsten i absolutte tal, er indkomsten steget fx for kunsthåndværk, men denne stigning er – i kroner og ører – mere end indhentet af stigningen i indkomst indenfor øvrige erhverv i samme tidsperiode.

Når udviklingen i erhvervsindkomst ikke reflekterer den imponerende udvikling i værditilvækst, kan det være en indikator på at der har været store investeringer i kapital apparatet, som skal forrentes og tilbagebetales og derfor (endnu) ikke slår igennem i indkomsten. Dette gælder især keramik.

Udviklingen i erhvervsindkomst indenfor hhv. kunsthåndværk og øvrige erhverv, på Bornholm og i resten af Danmark, 2017-2023.

	Erhvervsindkomst per person							Ændring 2017-2023	
	År								
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Abs	Rel, %
Bornholm									
Glas kunsthåndværk	186.876	222.509	202.912	190.553	246.042	282.238	236.201	49.325	*26,4*
Keramisk kunsthåndværk	124.671	81.696	123.968	150.456	155.996	172.458	141.052	16.381	*13,1*
Anden kunsthåndværk	80.393	129.978	113.400	144.252	81.444	82.249	96.434	16.042	*20,0*
Kunsthåndværk i alt	**134.302**	**150.625**	**155.208**	**169.085**	**172.722**	**187.709**	**161.348**	**27.046**	***20,1***
Øvrige erhverv, i alt	303.519	306.019	319.726	331.709	334.780	333.805	348.981	45.462	*15,0*
Øvrige Danmark									
Glas kunsthåndværk	377.597	376.432	388.581	420.172	439.430	431.724	458.261	80.665	*21,4*
Keramisk kunsthåndværk	146.411	153.315	140.902	173.632	166.799	156.184	156.230	9.818	*6,7*
Anden kunsthåndværk	304.822	310.230	298.957	306.955	325.374	334.345	347.420	42.599	*14,0*
Kunsthåndværk i alt	**304.290**	**309.492**	**299.076**	**308.646**	**326.197**	**333.560**	**345.607**	**41.317**	***13,6***
Øvrige erhverv, i alt	358.114	364.198	373.584	395.037	404.563	410.715	426.626	68.512	*19,1*

Tabellen ovenfor viser udviklingen i erhvervsindkomst indenfor kunsthåndværk – og øvrige erhverv - i resten af Danmark, fra 2017-2023. Til sammenligning er tallene for Bornholm medtaget i lys grå.

Også i resten af Danmark har væksten i erhvervsindkomst indenfor kunsthåndværk være positiv i perioden (13,6%) men den har ligget noget under udviklingen i erhvervsindkomst for øvrige erhverv i samme geografi. **Dette viser, hvor meget udviklingen indenfor det bornholmske kunsthåndværk skiller sig ud fra den nationale trend, idet den relative udvikling i erhvervsindkomst her har været højere i kunsthåndværk, end i øvrige erhverv.**

***Niveauet* for erhvervsindkomsten for kunsthåndværkere i det øvrige Danmark er dog væsentligt højere end for kunsthåndværkerne på Bornholm** i gennemsnit (ca. 345.000 kr. vs. ca. 161.000 kr./person/år). Kunsthåndværkere i det øvrige land tjener niveaumæssigt tæt på det, personer i øvrige erhverv på Bornholm tjener (ca. 349.000 kr./pers./år). Dette afspejler et generelt lønefterslæb på Bornholm ift. det øvrige land. Kunsthåndværkere i det øvrige land tjener væsentligt mindre end den gennemsnitlige indkomst i øvrige erhverv i samme geografi (ca. 427.000 kr./pers./år).

Kilde: DST-registerdata. CRT-specialudtræk

Udvikling i erhvervsindkomst i kunsthåndværkserhverv i forhold til øvrige erhverv, hhv. på Bornholm og i resten af Danmark, 2017-2023.

Som det ses på grafen, er der, trods vækstrater indenfor indkomsten i kunsthåndværkerbrancher, der i mange år har oversteget vækstraten i øvrige erhverv på Bornholm, stadig en **markant forskel i indkomstniveau mellem personer i kunsthåndværkererhverv og personer i øvrige erhverv (som samlet kategori) på Bornholm**.

Kunsthåndværket har dog evnet at følge den almindelige indkomstudvikling indenfor øvrige erhverv, men har ikke fået halet ind på dem.

Det skal bemærkes at 2023 var et meget dårligt turisme-år på Bornholm, hvilket vi kommer tilbage til om to slides.

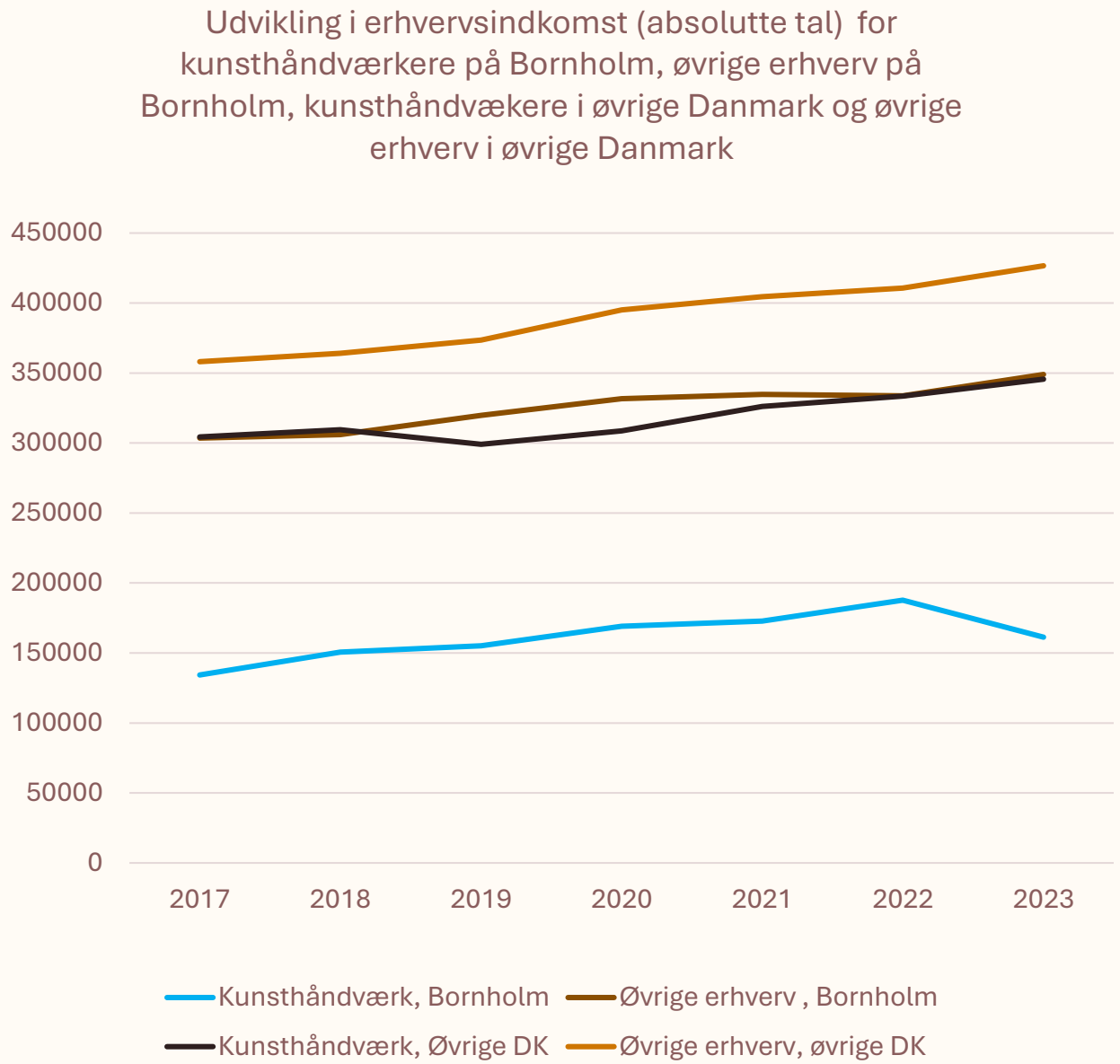

Kilde: DST-registerdata. CRT-specialudtræk

Indekseret erhvervsindkomst i kunsthåndværk-erhverv i forhold til den generelle erhvervsindkomst på Bornholm (’alle erhverv’), 2017-2023.

Grafen viser – med indekstal - det løngab der i hvert af de givne år (2017-2023) er mellem den gennemsnitlige årlige erhvervsindkomst i hhv. glas, keramik og andet kunsthåndværk, i forhold til den gennemsnitlige årsindkomst for alle erhverv på Bornholm.

Den gennemsnitlige årlige erhvervsindkomst for alle erhverv på Bornholm sat til indeks 100,for hvert af de 7 beregnede år, hvilket tydeligvis er meget højere end de indkomstniveauer, der ses i kunsthåndværkserhvervene (Glas= blå, keramik = lyslilla, anden kunsthåndværk = orange).

Kunsthåndværkerbrancherne samlet set formået at holde trit med den almindelige (gennemsnitlige) erhvervsindkomstudvikling på øen, men ikke at hale ind på den. Glas-kunsthåndværket skiller sig ud, da her som udgangspunkt har været højere erhvervsindkomst, og det har formået at øge denne i perioden (og altså reducere indkomst-gabet til ‘øvrige erhverv’ lidt).

Selv om der har været en stor relativ stigning i indkomst indenfor kunsthåndværkserhverv, har udgangspunktet været så lavt, at selv en relativt stor positiv udvikling så at sige bliver ‘udkonkurrereret’ af selv væsentligt mindre vækstrater indenfor de øvrige erhverv, da udgangspunktet var højere.

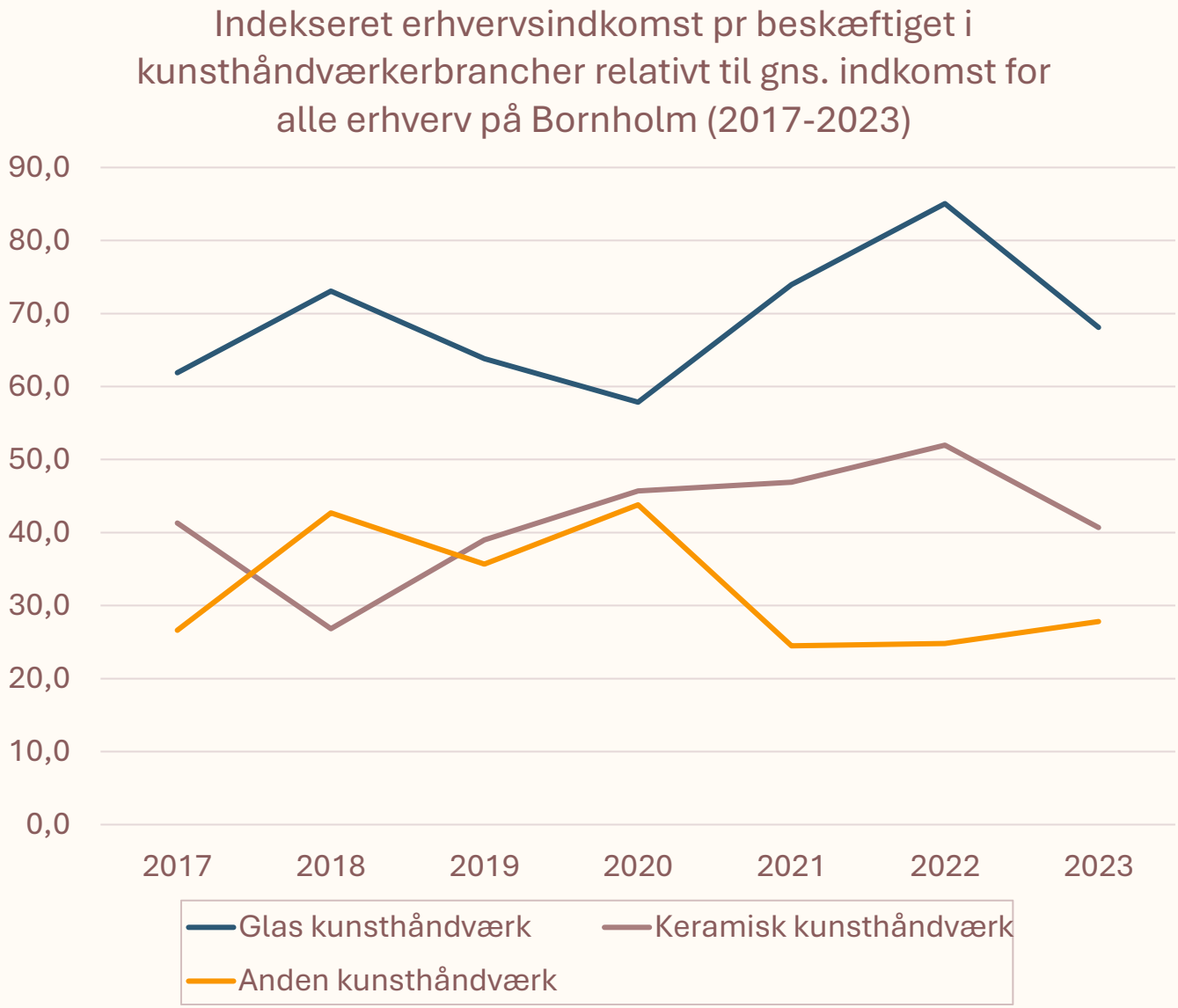

Kilde: DST-registerdata. CRT-specialudtræk

Turismens op- og nedture påvirker også omsætningen indenfor kunsthåndværk

For at forstå konteksten for at kunsthåndværkernes omsætning (indenfor alle tre delbrancher) falder fra 2022 til 2023, har vi set på turismetallene for Bornholm. **Her mener vi at finde en del af forklaringen: Der er et dyk i turismen (her målt som antal kommercielle overnatninger) på Bornholm fra 2022 til 2023.**

Grafen viser udviklingen i turistovernatninger pr år i indekseret form (2017=100) for hhv. Bornholm og hele Danmark.

Så ligesom kunsthåndværket påvirker turisme-erhvervet, hvilket vi dykker ned lidt senere i evalueringen, påvirker turismen også omsætningen i kunsthåndværksbrancherne.

Det er dog vigtigt at huske, at der er forskel på hvor meget den enkelte kunsthåndværkervirksomhed påvirkes af fx ændringer i turismen. Nogen afsætter meget til turister – nogle mest til danske, andre mest til udenlandske. Andre afsætter stort set ikke til turister, men sælger primært deres produktion gennem gallerier i udlandet.

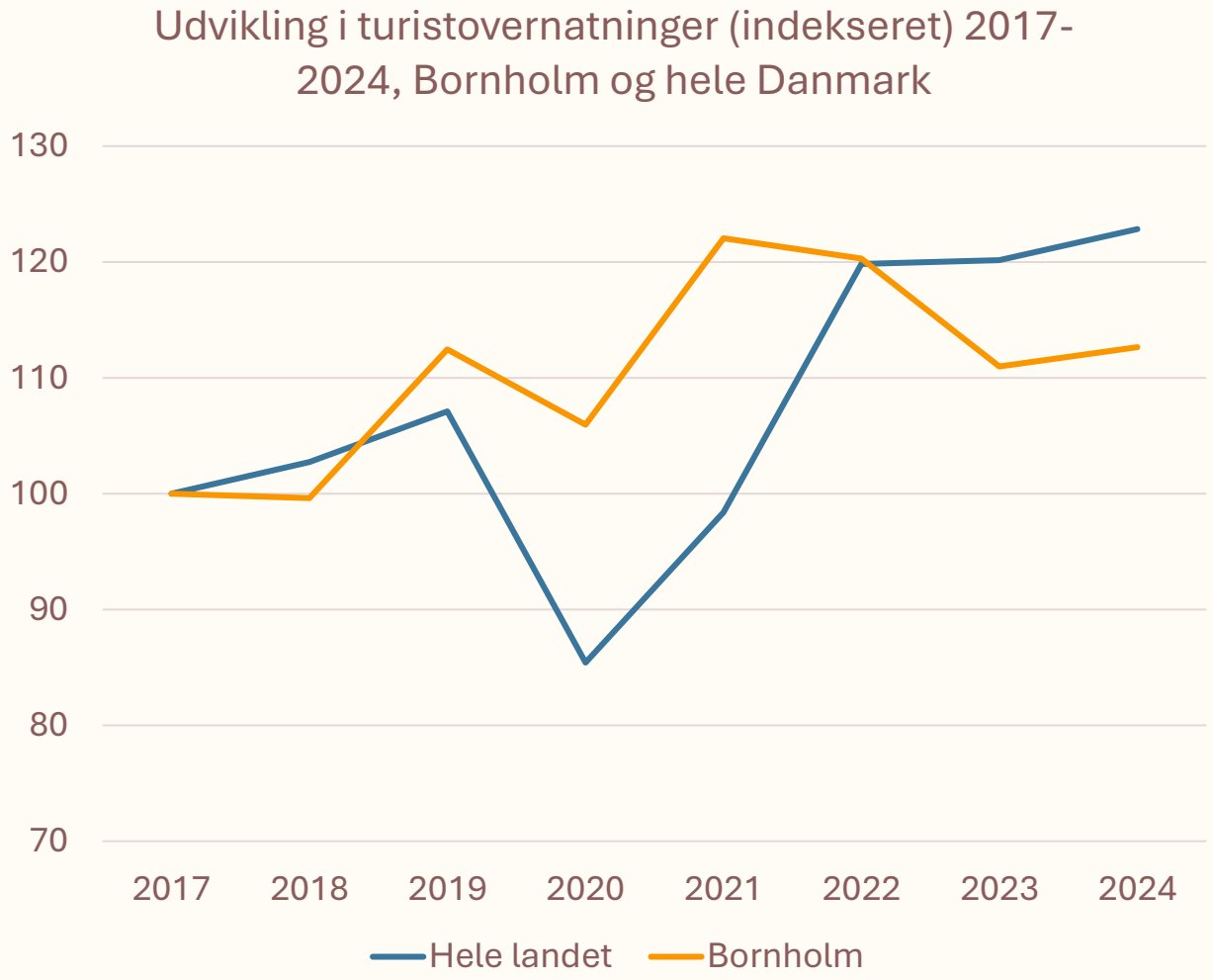

Kilde: DST-registerdata. CRT-specialudtræk

Kvalitative data: Bedre omsætning i 2024 & 2025 end i 2023

Registerdata kan mange ting – men kan skal typisk vente på dem. Ved evalueringens udarbejdelse, er 2023 det seneste år, der er reflekteret i Firma og Arbejdsstyrke statistikken. Det er ærgerligt, når opgaven fokuserer på evaluering af Makers' Island II indsatsen, 2023-2025.

Bl.a. i et forsøg på at kunne triangulere, og bidrage med andre datakilder, har der været foretaget et **gruppeinterview med etablerede kunsthåndværkere fra ACAB**. Udviklingen i erhvervsindkomst var langt fra det eneste emne, men der var enighed om, at **2023 var et økonomisk dårligt år.** Dette stemmer godt overens med turismedata, der viser et lavpunkt netop i 2023.

Ifølge interviewpersonerne har **både 2024 og 2025 været meget bedre år,** omsætningsmæssigt, og sandsynligvis derfor også indkomstmæssigt.

Ud fra de kvalitative data har vi således en forventning om at kurverne vil "rette sig" og gå opad igen. Ikke til 2022 niveau, men meget bedre end 2023. Men vi må vente et par år, før vi kan se, hvordan tallene konkret ser ud, når de forskellige registre bliver tilgængelige.

Flere kommenterer at de oplever at turisme-segmentet, der kommer pga. kunsthåndværk, vokser, grundet flere års branding-indsats, og at dette også påvirker omsætningen positivt.

BCB får stor ros for at (forsøge at) målrette initiativer til kunsthåndværker-virksomheders særlige behov. Særligt **kompetenceudviklings-forløbet målrettet kunsthåndværkervirksomheder** i 2020 bliver rost. Endnu sådan et forløb efterspørges.

Kunsthåndværkuddannelse – nøgletal og betydning for Bornholm

Baseret på data fra Det Kongelige Akademis Designskole i Nexø, samt registerdata fra Danmarks Statistik

Udviklingen i ansøgertal (og optagelser) på Det Kongelige Akademis Designskole i Nexø, fordelt på nationalitet, 2017-2025.

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Ansøgere:									
I alt	49	58	53	91	121	116	139	165	147
Danske statsborgere	29	29	23	54	61	55	65	81	68
Udenlandske statsborgere	20	29	30	37	60	61	74	84	79
DK-andel, %	*59,2*	*50,0*	*43,4*	*59,3*	*50,4*	*47,4*	*46,7*	*49,0*	*46,3*
Optagene studerende:									
I alt	15	18	15	16	16	17	14	16	15
Danske statsborgere	13	11	6	11	9	6	10	7	6
Udenlandske statsborgere	2	7	9	5	7	11	4	9	9
DK-andel, %	*86,7*	*61,1*	*40,1*	*68,8*	*56,3*	*35,3*	*71,4*	*43,8*	*40,0*

Kilde: Udtræk fra studieadministrationen, Det Kongelige Akademi's designskole. Efterfølgende CRT-bearbejdning.

Fortsat stigende søgning. Der er tale om en **tredobling af ansøgerantal** i forhold til tiden før World Craft Region titlen (+200% siden 2017). Tages Makers' Island indsatsens start (2019) som udgangspunkt, er søgningen også langt over fordoblet (+177% siden 2019).

Det vidner om en meget **attraktiv institution med globalt renommé**.

Skolen har et meget internationalt miljø. Andelen af danske optagne studerende svinger naturligt fra år til år, da der er tale om ret små tal.

Optagelsesandel på studiet, nationalitetsfordelt, 2017-2025

Optagelsesandel på studiet	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
I alt (af alle ansøgere), %	*30,6*	*31,0*	*28,3*	*17,6*	*13,2*	*14,7*	*10,1*	*9,7*	*10,2*
DK statsborgere, %	*44,8*	*37,9*	*26,1*	*20,4*	*14,8*	*10,9*	*15,4*	*8,6*	*8,8*
Udenlandske statsborgere; %	*10,0*	*24,1*	*30,0*	*13,5*	*11,7*	*18,0*	*5,4*	*10,7*	*11,4*

Kilde: Udtræk fra studieadministrationen, Det Kongelige Akademi's designskole. Efterfølgende CRT-bearbejdning.

Væksten i søgningen til Det Kongelige Akademis Designskole i Nexø er fordelt på både danske og udenlandske ansøgere. Der er fra politisk hold er sat et loft over det maksimale optag (dimensionering), hvilket betyder at den øgede søgning udmønter sig i at en større andel af ansøgerne får afslag. Det vil sige at det bliver **sværere at komme ind på skolen.**

Tabellen ovenfor viser, at der hen over perioden 2017-2025 er en faldende andel af ansøgerne, der optages på studiet, fra at det var knap en tredjedel af ansøgerne, der blev optaget i 2017, til at det i 2025 var omkring 10%. Designskolen kan med andre ord vælge de allerbedst kvalificerede at et ansøgerfelt med højt niveau.

Skolen er om muligt igennem perioden blevet **endnu mere attraktiv at uddanne sig ved**. Dette vidner om et højt fagligt miljø, gode faglige rammer, samt et godt miljø.

Udvikling i antal personer, uddannet fra Det Kgl. Akademis Designskole, der er bosat på Bornholm, 2010 og 2017-2022

Uddannede fra Det Kgl. Akademis Designskole, efter bopælskommune	Antal							
	År							
	2010	...	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Bornholm, antal bosatte	**61**		**55**	**54**	**54**	**59**	**50**	**53**
Øvrige Danmark, antal bosatte	109		129	132	133	130	132	131
Andel bosat på Bornholm, %	***35,9***		***29,9***	***29,0***	***28,9***	***31,2***	***27,5***	***28,8***

Kilde: Danmarks Statistik, person og uddannelsesstatistikken. Særudtræk. Efterfølgende CRT-bearbejdning.

Tabellen ovenfor viser bopælskommune for dem, der har færdiggjort deres uddannelse på Det Kongelige Akademis Designskole i Nexø, og stadig har dette som højeste uddannelse, og som på opgørelsesåret (stadig) er bosat i Danmark. Som det ses er der en meget stor andel af de tidligere studerende fra Det Kongelige Akademi's Designskole i Nexø, der efterfølgende bosætter sig på Bornholm: **Knap en tredjedel af de i Danmark bosatte uddannede fra Designskolen, der vælger at bosætte sig på øen.**

I 2022 var der tale om **53 personer**. Hertil kommer så eventuelle partnere og børn, der også bidrager positivt til øens befolkningsudvikling – og i aldersgrupper, der ellers er underskud af. Kun omkring 5% af de i Danmark bosatte uddannede fra Designskolen er født på Bornholm. Her er altså tale om at **Designskolen i udstrakt grad virker som en magnet, der tiltrækker ikke bare studerende, men også tilflyttere til øen, efter endt uddannelse på skolen**.

Ligesom med alle andre **tilflyttere** er der **en del** af de uddannede fra Designskolen, der efter en årrække på Bornholm, **flytter videre**, og mange (tilbage) til udlandet.

I Danmarks Statistik er en del af de personer der tidligere har været registreret med uddannelse fra Det Kg. Akademis (øvrige) skoler fra 2023 blevet registreret under Designskolen. Derfor kan 2023 ikke sammenlignes med tidligere år, og medtages ikke i tabellen.

Register-opgørelsen kun medtager personer, der op opgørelsesåret er bosat i Danmark. Det vil sige at tidligere studerende, der flytter (eller flytter tilbage) til udlandet, falder ud af statistikken. Designskolen har altså produceret flere uddannede, end den sum, der fås, hvis man lægger "bosatte på Bornholm" og Bosatte i øvrige Danmark" sammen.

Udvikling i erhvervsindkomst for uddannede fra Det Kgl. Akademi's designskole, afhængig af bopæl (på Bornholm vs. øvrige Danmark)

Uddannede fra Det Kgl. Akademis Designskole, efter bopælskommune	Erhvervsindkomst, kr./år pr. person								
	År								
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Bornholm	116.448	127.964	149.051	151.653	130.121	139.896	157.506	197.439	203.804
Øvrige Danmark	159.850	150.588	153.649	170.659	190.275	210.196	265.140	268.236	275.327

Uddannede fra Det Kgl. Akademis Designskole, efter bopælskommune	**Ændring i erhvervsindkomst,** Absolut (kr./år pr person) og relativt (%)			
	Ændring 2015-2018		Ændring 2019-2022	
	Absolut (kr.)	*Relativt, %*	Absolut (kr.)	*Relativt, %*
Bornholm	2.157	*1,7*	63.908	*45,7*
Øvrige Danmark	39.687	*26,4*	65.131	*31,0*

Kilde: Danmarks Statistik, person og uddannelsesstatistikken. Særudtræk. Efterfølgende CRT-bearbejdning.

Tabellerne ovenfor viser udviklingen i erhvervsindkomst for personer, der har Det Kongelige Akademis Designskole i Nexø som højeste færdiggjorte uddannelse, fordelt efter bopælskommune. Tabellen viser, at **indkomstniveauet i hele perioden ligger væsentligt lavere for de uddannede, der er bosatte på Bornholm, end for dem, der er bosatte i resten af Danmark.**

Erhvervsindkomsten for uddannede bosat på Bornholm er steget meget i Makers' Island indsatsperioden. I gennemsnit over de 4 år forud for Makers' Island indsatsen, voksede erhvervsindkomsten langt mere for tidligere studerende, der nu var bosat *udenfor Bornholm*, end for deres kollegaer på Bornholm (26% vs. knap 2%). **I de år, hvor Makers' Island indsatsen har eksisteret på Bornholm, er vækstraten i erhvervsindkomststen for de tidligere studerende, der bor på Bornholm, vokset markant (+46%), og mere end for de studerende bosat i resten af landet (31%).** I absolutte tal er der dog stadig et markant 'indkomst-gab' mellem de, der er bosat på Bornholm, og de, der er bosat i resten af Danmark.

Udvikling i de uddannedes tilknytning til arbejdsmarked og erhvervsindkomst, opdelt på bopæl (Bornholm vs. øvrige Danmark)

Udvikling i erhvervsindkomst, uddannede fra Det Kgl. Akademis Designskole, efter bopæl	Erhvervsindkomst pr person pr. år				Udv. 2015-2018		Udv. 2019-2022	
	År							
	2015	2018	2019	2022	Abs.	*Rel, %*	Abs.	*Rel, %*
Bosat på Bornholm, gns.	**127.964**	**130.121**	**139.896**	**203.804**	**2.157**	***1,7%***	**63.908**	***45,7%***
Selvstændige	130.438	114.564	148.179	189.126	-15.874	*-12,2%*	40.946	*27,6%*
Leder & lønmodtager højeste niveau	245.426	355.498	379.911	383.715	110.072	*44,8%*	3.804	*1,0%*
Lønmodtager, mellemniveau	210.156	203.526	267.790		-6.631	*-3,2%*		
Lønmodtager, grundniveau	222.197	228.201	195.530	243.513	6.004	*2,7%*	47.983	*24,5%*
Anden lønmodtager	148.994	66.332	76.299		-82.662	*-55,5%*		
Udenfor arbejdsstyrken	23.160	28.100	23.721	49.249	4.939	*21,3%*	25.528	*107,6%*
Bosat udenfor Bornholm, gns.	**150.588**	**190.275**	**210.196**	**275.327**	**39.687**	***26,4%***	**65.131**	***31,0%***
Selvstændige	104.395	160.597	198.418	331.453	56.202	*53,8%*	133.035	*67,0%*
Leder & lønmodtager højeste niveau	267.830	297.065	340.165	363.084	29.235	*10,9%*	22.919	*6,7%*
Lønmodtager, mellemniveau	153.505	269.028	315.856	393.614	115.523	*75,3%*	77.758	*24,6%*
Lønmodtager, grundniveau	213.931	224.443	229.949	254.066	10.512	*4,9%*	24.117	*10,5%*
Anden lønmodtager	210.420	177.319	170.352	255.026	-33.101	*-15,7%*	84.674	*49,7%*
Udenfor arbejdsstyrken	29.971	41.453	41.568	59.174	11.481	*38,3%*	17.606	*42,4%*

Generelt har personer uddannet fra Designskolen opnået pæne stigninger i erhvervsindkomsten i den seneste periode. Det gælder hvad enten de er bosat på Bornholm eller ovre. **Det er dog bosatte på Bornholm der i den seneste perioden har haft den stærkeste stigning i erhvervsindkomsten.**

Kilde: Danmarks Statistik, person og uddannelsesstatistikken. Særudtræk. Efterfølgende CRT-bearbejdning.

Kvalitative data: Synergien med Det Kongelige Akademi: Åbne døre

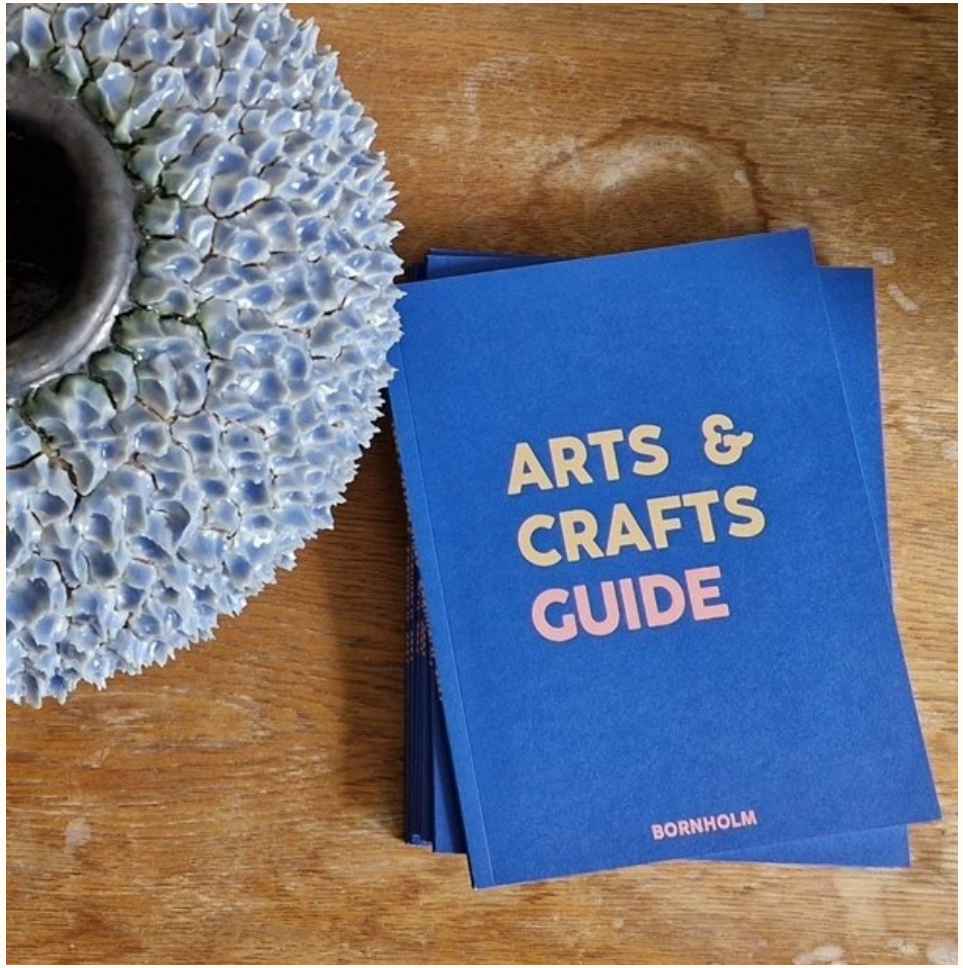

Der er mange eksempler på hvordan samarbejder og synergi sker mellem Det Kongelige Akademis' Designskole i Nexø og de etablerede kunsthåndværkere på Bornholm. Ændringen er sket efter etableringen af Makers' Island indsatsen, pga. den.

Kompetenceudvikling. Fx kursus i 3D print og nye materialer i 2023 fremhæves (organiseret i projektsamarbejde mellem Makers' Island, ACAB, CRT og Det Kgl. Akademi, med medfinansiering fra Landdistriktspuljen).

Sparring. Fx langbordsmiddage på sammenskudsgilde, studerende, ansatte og etablerede kunsthåndværkere imellem.

Adgang til værksteder, teknologi og materialer – på lejebasis.

Gæsteforelæsninger. Opfordring til at der bliver et "aften foredrag", hvor andre end de studerende kan deltage, når der er gæsteforskere og Artists in Residence på Designskolen.

Artist in Residence og Alumne-forening? Kan disse netværk aktiveres til gavn for fx bornholmske kunsthåndværkere, der bliver inviteret ud til forskellige steder i udlandet? Og/eller som mulige ambassadører for Bornholms kunsthåndværk?

Kunsthåndværk som turismemagnet

Baseret på tal indsamlet af Destination Bornholm og det regionaliserede turisme satellit regnskab

Antal feature artikler om Bornholms kunsthåndværk i indenlandske og udenlandske medier, 2019 - 2024

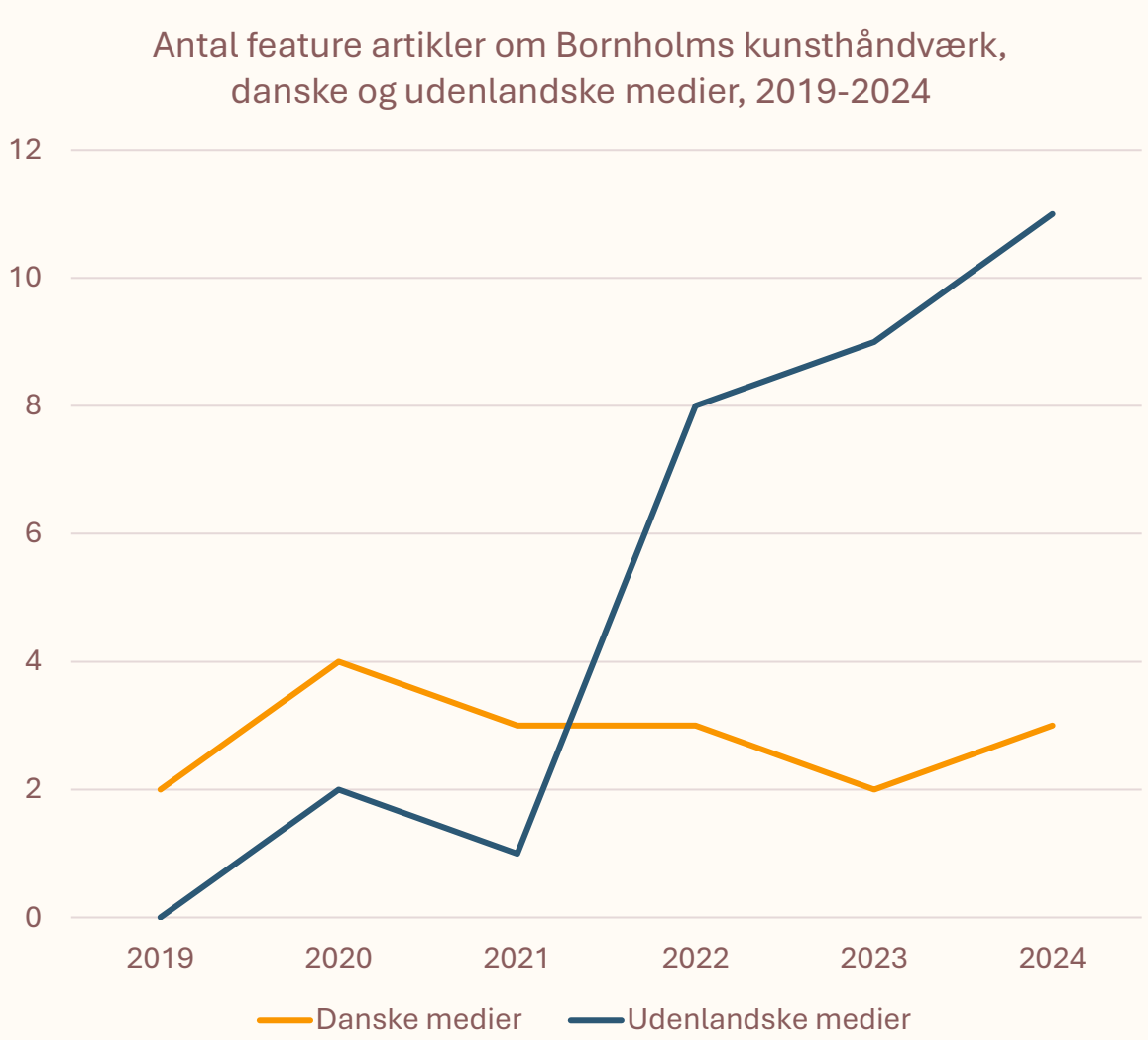

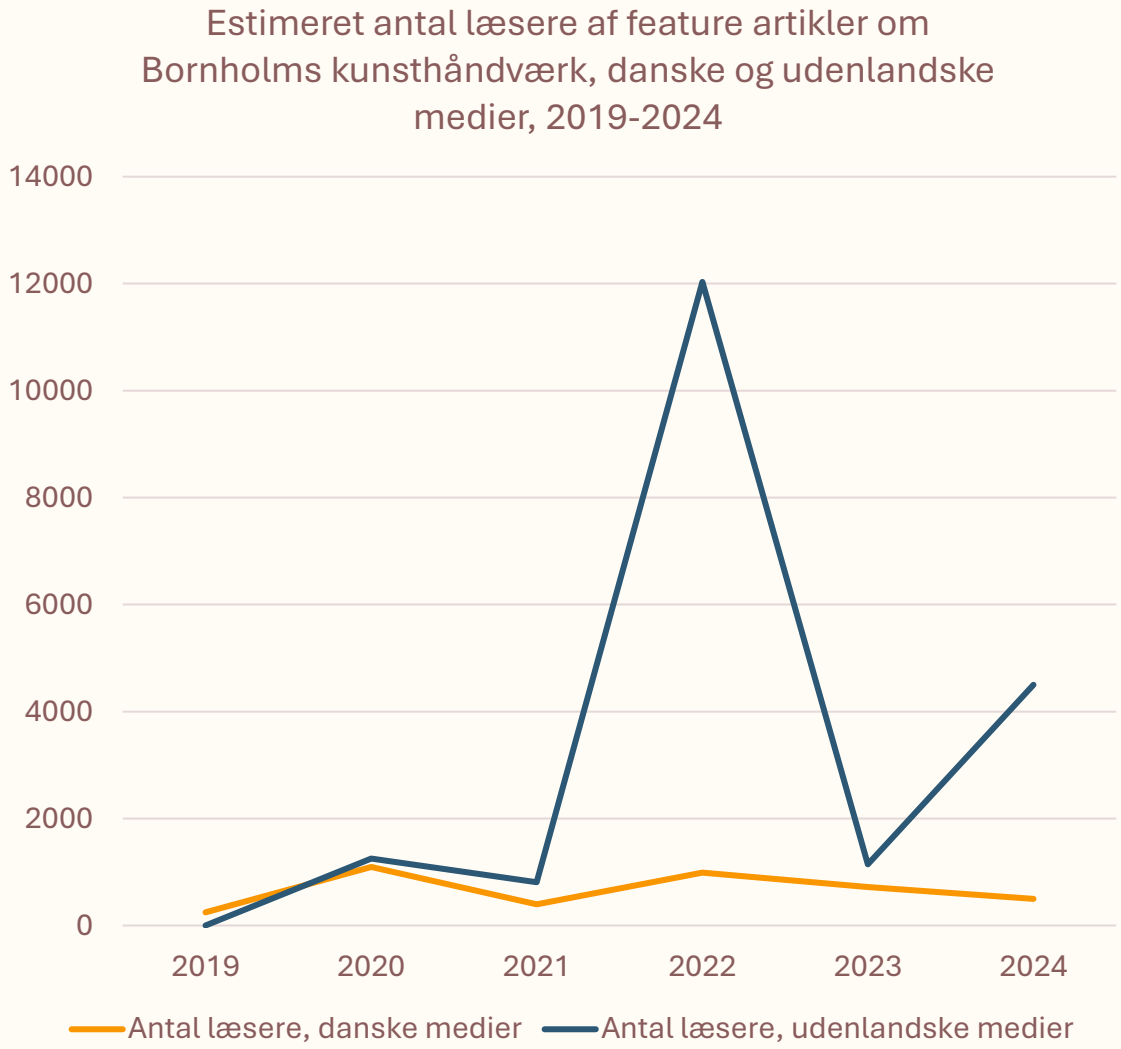

Kilde: Data fra Destination Bornholm

Antal feature artikler om Bornholms kunsthåndværk i indenlandske og udenlandske medier, 2019 - 2024

	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Danske medier						
Antal artikler	2	4	3	3	2	3
Antal læsere (*1000)	246	1.094	394	989	719	500
Udenlandske medier						
Antal artikler	0	2	1	8	9	11
Antal læsere (*1000)		1.251	808	12.032	1.141	4.501
Artikler i alt	2	6	4	11	11	14
Læsere i alt (*1000)	246	2.345	1.202	13.021	1.860	5.001

Kilde: Data fra Destination Bornholm

Tabellerne ovenfor viser udviklingen i antallet af feature artikler i danske og udenlandske medier, der fortæller om Bornholms kunsthåndværk. Som tal og grafer viser, er der stadig (!) en **stigende tendens i antallet af artikler**. Hvor det lå på 2 i 2019, var der 14 artikler i 2024. Særlig bemærkelsesværdigt er det, at det især er de **udenlandske medier**, der formidler historien om Bornholms kunsthåndværk.

Dette er i høj grad et resultat af et **vedvarende og dygtigt pressearbejde fra Destination Bornholm**, der bl.a. arrangerer tematiske presseture med fokus på fx kunsthåndværk og bæredygtighed, eller kunsthåndværk og fødevarer.

Antallet af estimerede læsere afhænger af de specifikke medier, der i et givent år omtaler Bornholms kunsthåndværk. Selv om tallene for 2025 endnu ikke er gjort op, lover de flot (personlig kommunikation, Helle Mogensen, Presse- og kommunikationsansvarlig, Destination Bornholm).

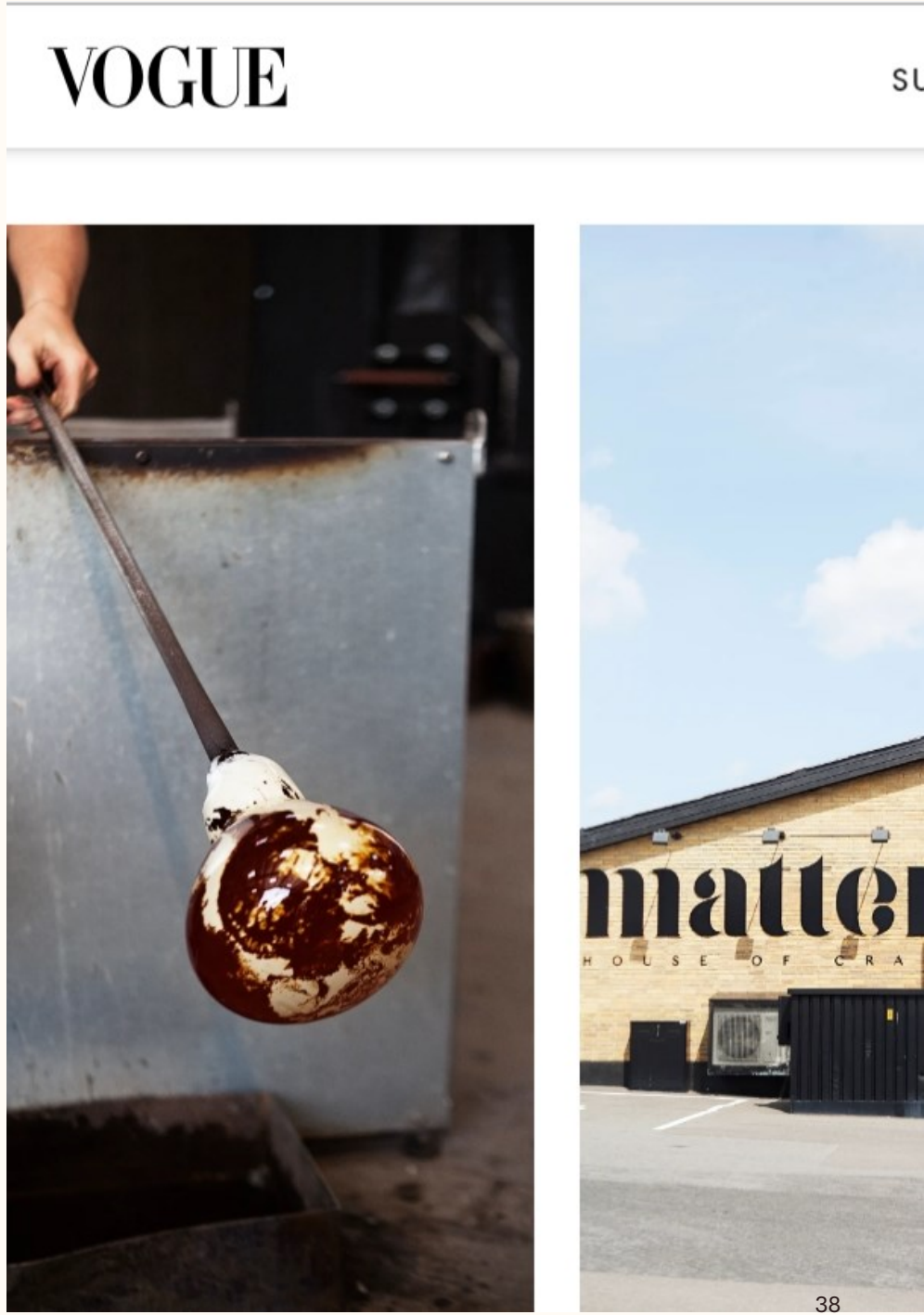

Udvikling i kunsthåndværk som besøgsmotiv 2019-2023

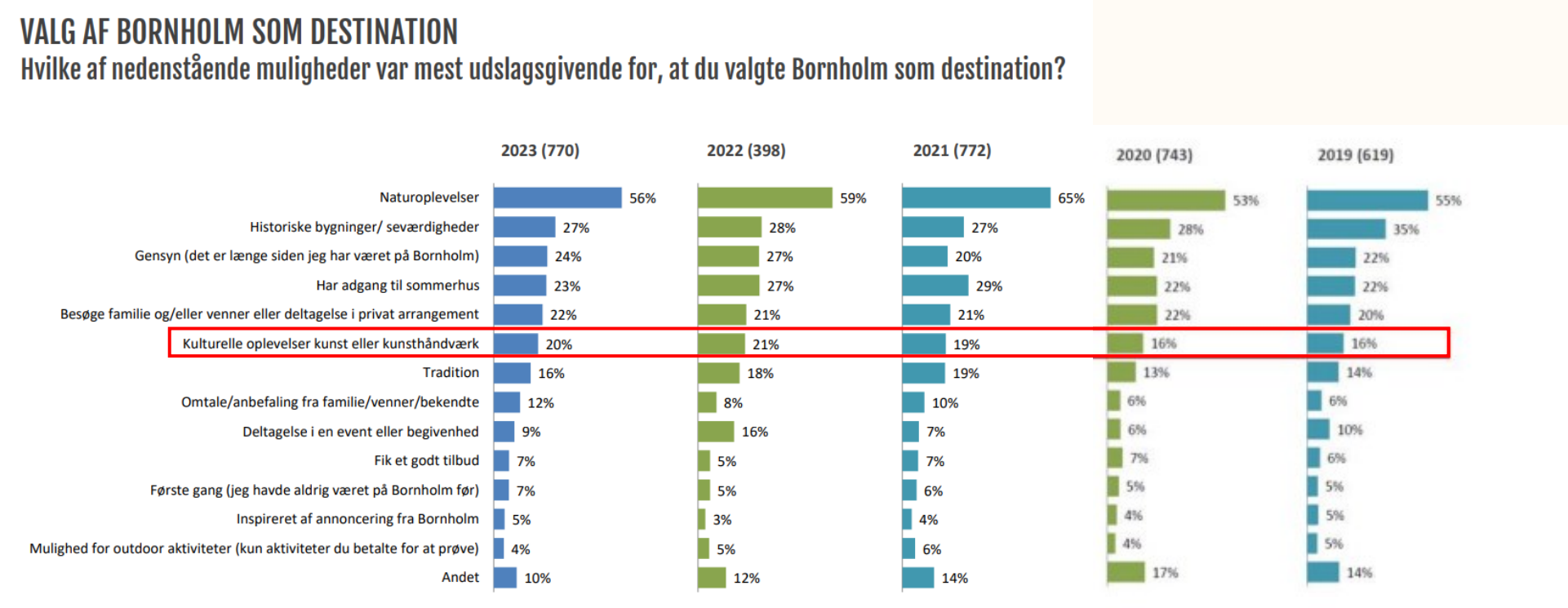

Destination Bornholm følger besøgsmotiver via spørgeskema-interview af personer, der har besøgt Bornholm med færge, tilladt at lade sig kontakte, og ikke boet hos familier og venner. Der er tale om multiple svar, dvs. at hver person kan angive mere end et motiv som "mest udslagsgivende for at vælge Bornholm som Destination". Rangeringen og %-satsene bygger på følgende antal respondenter: 619 i 2019, 743 i 2020, 772 i 2021, 398 i 2022 (som derfor må anses for at være lidt mindre sikkert), og 770 i 2023.

Ovenfor ses en gengivelse af besøgsmotiver rangeret efter hyppigst forekomst for årene 2019-2023. Som det fremgår, er **betydningen af kulturelle oplevelser, kunst eller kunsthåndværk et besøgsmotiv i vækst.** I 2019 var det 16% af turisterne, der nævnte denne kategori som *'reason to go'*. Siden er det vokset. I 2021 var det 19% af turisterne. I 2022 var det hele 21% af turisterne, altså mere end hver femte. **I det seneste årstal i opgørelsen, 2023, var det 20%.**

Kilde: Destination Bornholm / Inzights. Besøgsmotiver 2021 og Besøgsmotiver 2023. Det danske marked.

Udvikling i turisters forventninger til besøgsoplevelse: Vurdering af **mulighed for kunst- og kunsthåndværk-oplevelser** 2019-2023

Siden 2019 har Destination Bornholm inkluderet spørgsmål om turisternes vurdering af ***muligheden*** for at få ferieoplevelser på Bornholm indenfor kunst- og kunsthåndværk. Svarene afgives på en skala fra 1 til 10, hvor 10 er bedst.

Ses på hele perioden, er andelen af turister, der vurderer mulighederne som "gode" eller "meget gode", vokset, fra 60% i 2019-20 til 70% i 2023. Andel var dog endnu højere i 2021-22, hvor det var hele 74%.

Andelen af turister, der giver højeste score (9-10) i vurderingen af muligheder for at få oplevelser indenfor kunst og kunsthåndværk er vokset fra 34% i 2019-2020, til hele 48 % i 2021-22**. I 2023 var det 41% af turisterne, der gav højeste score til muligheden af at få kunst og kunsthåndværk oplevelser.** Selv om det er faldet fra 2021-22, er det stadig **en meget høj andel af turisterne, der vurderer muligheden for oplevelser indenfor kunst og kunsthåndværk højt.**

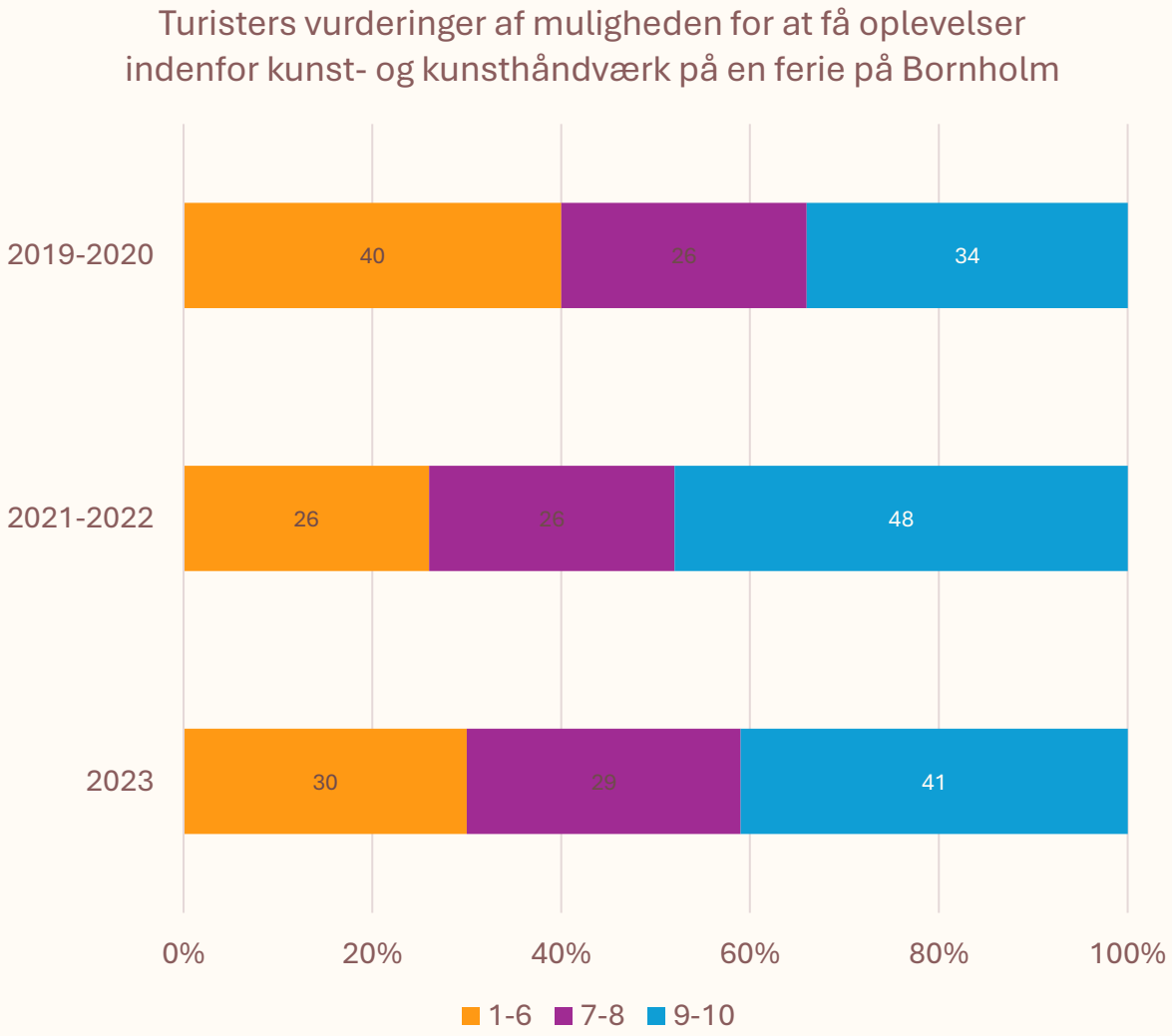

Kilde: Destination Bornholm / Inzights. Besøgsmotiver 2023 og 2021. Antal respondenter: 1161 (2019-20), 1003 (2021-22) og 689 (2023).

Oplevelses-fokuserede turister: Fordeling af interesseområder

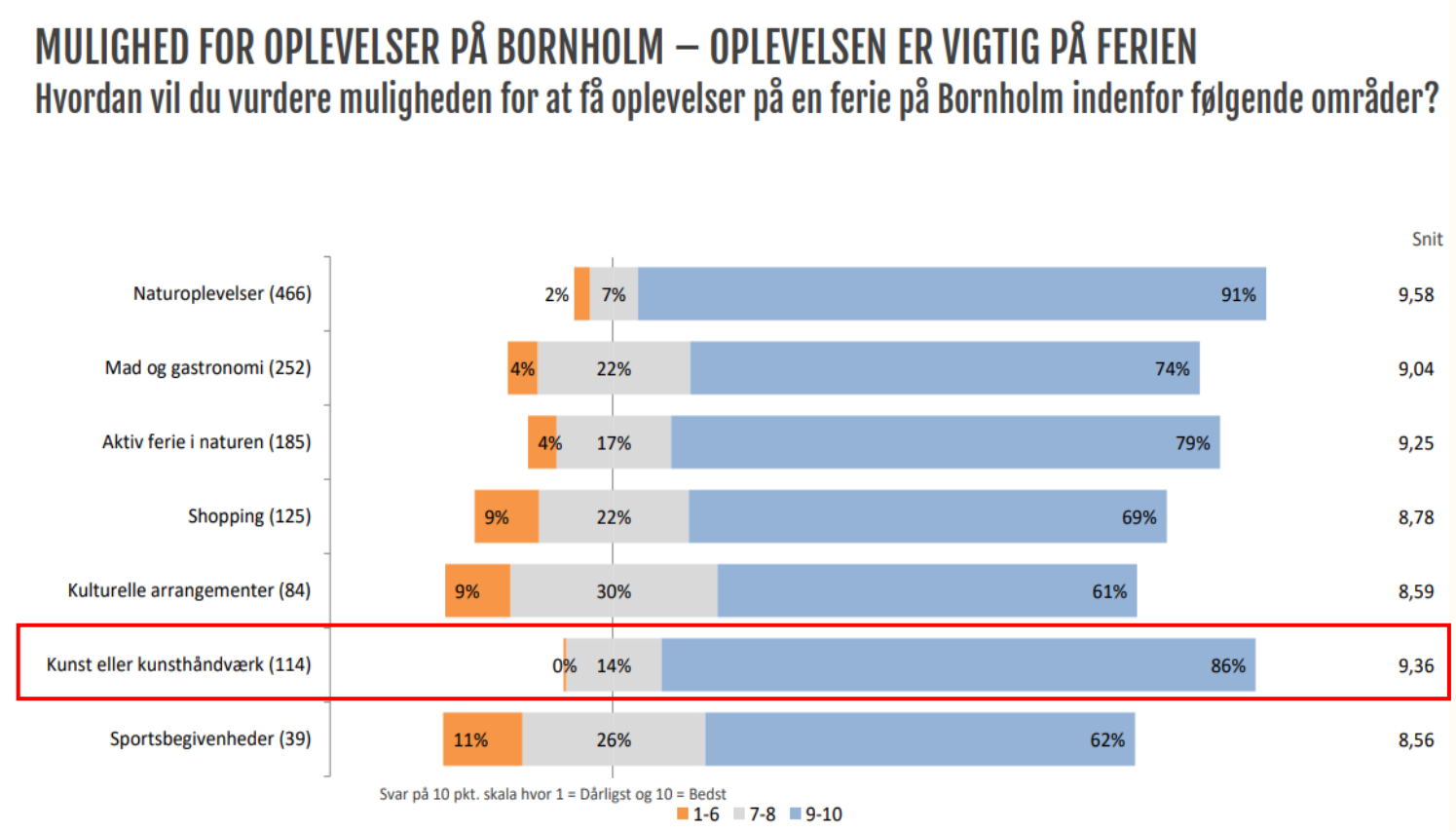

For nogle turister er oplevelserne på ferien meget vigtige. Respondenter, der har svaret at oplevelser på ferien er meget vigtige for deres valg af destination, bliver senere spurgt om deres vurdering af muligheden for at få oplevelser på en ferie på Bornholm, indenfor forskellige områder. Grafen viser deres svar på dette.

Naturoplevelser og aktiv ferie i naturen er sammen med madoplevelser og gastronomi ikke overraskende topscorerne, men kunst og kunsthåndværk skiller sig ud ved, at der stort set ikke er nogen af disse oplevelses-fokuserede turister, der angiver muligheden for at få oplevelser indenfor kunst og kunsthåndværk som værende middel eller mindre vigtig. 14% angiver det som vigtigt (score 7-8) mens hele 86% af gruppen af oplevelsesfokuserede turister vurderer muligheden som helt i top (score 9-10).

Kilde: Destination Bornholm / Inzights. Besøgsmotiver 2023, side 16.

Besøgsdrivers – ny spørgemetode, 2024-2025

Som noget nyt har Destination Bornholm fra juni 2024 startet på at rapportere om 'Besøgsdrivere", altså hvad der primært driver eller motiverer besøg , og hvordan disse så vurderes at klare sig. Respondenterne får spørgsmålet: **"Hvad var afgørende for at du valgte at besøge Bornholm".** Svarene peger altså på én ting, der er det vigtigste for besøget, ***det primære motiv*****.** Her er altså tale om et skift i metode, fra de tidligere opgørelser, hvor multiple svar var tilladte, og man altså kunne angive flere besøgsmotiver.

Der er mulighed for at vælge imellem 25 forskellige primære besøgsdrivers, besøgsmotiver. Nogle af dem er til dels overlappende, fx "Naturoplevelser", "Vandring/gåture", "Fred og ro" og "Aktive ferie/outdoor", eller "Kulturelt arrangement" og "Kunst/kunsthåndværk". I det følgende gengives kun data for "Kunst/kunsthåndværk" og "Kulturelt arrangement"

Det er intentionen i afrapporteringsformatet, at der også skal angives en vurdering af hvor god oplevelserne på Bornholm var. Desværre er der kun tilstrækkeligt med respondenter i juni 2024 rapporten, til at der kan afrapporteres på denne vurdering.

Hvor de naturrelaterede besøgsdrivere (inklusive "fred og ro" og "vandring") ligger i toppen uanset sæson, udviser alle andre besøgsdrivere en stor sæsonvariation. Her er kunsthåndværk ingen undtagelse.

Kunsthåndværk som *primær besøgsdriver*, 2024-2025

Tabellen viser andelen af de adspurgte turister (%), der har angivet hhv. kunst/kunsthåndværk og kulturelle arrangementer som den primære driver for deres besøg, fordelt på de 5 kvartalsrapporter, Destination Bornholm har fået udarbejdet, der anvender denne måde at spørge på.

Tabellen viser, at **kunst og kunsthåndværk udgør den afgørende faktor for 5-7% af de adspurgte turister i sommer og sensommerperioden**, mens det falder til 3 % i vinter/forårsperioden. Tallene er dog behæftet med usikkerhed, da der er tale om ret små antal respondenter (særligt i forhold til de tidligere anvendte metoder), og det ikke er muligt at sige noget om stikprøvens repræsentativitet (i forhold til fx køn, alder, bopæl, osv.). Der er muligvis en stigende tendens (sammenligning af Q2 2024 og Q2 2025), men det vil kræve længere tidsserier at udtale sig om tendenser.

Tallene stemmer godt overens med CRTs konservative estimat på kunsthåndværk som turismemagnet (Broegaard & Hedetoft 2021, Makers Island Slutevaluering), hvor 5% af turismen blev estimeret at være *direkte* relateret til – og således også afhængigt af - gode kunsthåndværkoplevelser.

Primær besøgsdriver	Juni 2024	Sept 2024	Dec 2024	Marts 2025	Juni 2025
Antal respondenter	524	99	75	99	236
Kunst/kunsthåndværk, % af respondenter	***5***	***7***	***3***	***3***	***6***
Oplevelsesvurdering (skala, 1-10)	8,5				
Kulturelt arrangement, % af respondenter	***10***	***8***	***5***	***4***	***4***
Oplevelsesvurdering (skala 1-10)	8,5				

Kilde: Destination Bornholm /Inzights. Kvartalsvise besøgsoplevelsesrapporter, Q2 2024-Q2 2025.

Den viste tabel medtager også tallene for ”Kulturelt arrangement” som primær driver. Det er ikke helt entydigt, om turister der besøger Bornholm i forbindelse med fx Bornholm Craft Weeks (fx september 2024) eller Kunstrunden (forår) vil angive ‘Kunst/kunsthåndværk’ eller ‘Kulturelt arrangement’ som primær driver. Kategorien vælges af mellem 10 og 4% af respondenterne – højst i juni 2024, nok påvirket af Folkemødet og Sol over Gudhjem, og højt i ”Kulturelt arrangement” som primær besøgsdriver nævnes af 10% i juni 2024. Det er uvist, hvor mange af de 8%, der vælger ”kulturelt arrangement” som primær besøgsdriver i september 2024, der er personer der rejser for at deltage i hhv. Bornholm Craft Weeks og Kulturugen.

Bornholms Center for Kunsthåndværk

Bornholms Center for Kunsthåndværk, Grønbechs Gård, har stillet tal for udviklingen i forskellige besøgsparametre til rådighed for evalueringen. Det er værdifuldt at kunne følge udviklingen over tid, opgjort med samme metode, i hele perioden 2017-2025. Tallene er vist som indekstal, hvor 2017-niveauet er taget som udgangspunkt.

Graferne viser hhv. udviklingen i antal gæster i udstillingen (orange) og i antal besøgende – dvs. både de, der kommer ind for at se udstillingen, og de, der kommer for at bruge cafeen eller købe noget i butikken, hvilket de ikke skal betale entre for (brun). Der er tale om næsten en **fordobling i antallet af udstillingsgæster**, og **mere end en fordobling i antallet af besøgende**, når café og butiksgæster tælles med. **Omsætningen** i cafe, butik og udstilling er cirka **firedoblet** (blå).

I absolutte tal (vises ikke i materialet) er antallet af udstillingsgæster er steget fra knap 6.800 personer i 2017 til godt 12.300 i 2025. Antallet af besøgende (målt med dørtæller) er steget fra 15.000 til knapt 35.000 personer i 2025. Omsætningen (i cafe, butik og udstilling) er steget fra 385.000 kr til 1,7 millioner kroner (!).

Kilde: Bornholms Center for Kunsthåndværk – Grønbechs Gård. Bearbejdning ved CRT.

Bornholms Center for Kunsthåndværk, fortsat

Alle tre besøgsparametre viser en imponerende udvikling. Tallene vidner dels om ændringer og innovationer i Bornholms Center for Kunsthåndværk (inklusive et navneændring, hvor stedets tematiske indhold kommunikeres klart), og personerne i og omkring centeret. Dels vider det også om den opblomstring i interesse, der mere generelt har været for kunsthåndværk (nationalt og internationalt) og ikke mindst som det frugtbare samarbejde med Makers' Island indsatsen og brandingen af Bornholm som kunsthåndværkdestination. Bornholms Center for Kunsthåndværk er repræsenteret i styregruppen i Makers' Island.

Bornholms Center for Kunsthåndværk har i de sidste 4 sæsoner tilbudt sig som ramme for events som fx Bornholmsmesterskabet i drejning, TV2 kulturkavalkade-optagelser, internationalt møde mellem europæiske World Craft Region-repræsentanter, besøgssted for internationalt turismesymposium og meget mere. BCfK har således formået at sætte sig selv aktivt på landkortet, ligesom butikken er blevet en langt vigtigere salgskanal for kunsthåndværkerne, end den var tidligere.

Repræsentanter for ACAB fortæller som synergien med BCfK – de henviser ofte gæster til BCfK, ligesom de modtager gæster, der kommer fra BCfK og er blevet anbefalet besøg rundt omkring hos specifikke kunsthåndværkere, afhængigt af hvad de efterspørger.

Turismens økonomiske betydning på Bornholm 2019-2024

	2019	2020	2021	2023	2024 (estimat)	Ændring 2019 til 2024	
						Absolut (mio. kr.)	Relativ, %
Turismeforbrug (mio. kr.)	3.200	3.100	3.800	4.400	4.600	+ 1.400	+ 44%
Værditilvækst (mio. kr.)	666	645	791	1.001	1.050	+ 384	+ 58%
Beskæftigelse (antal job)	1.527	1.479	1.813	2.400	2.500	+ 973	+ 64%

Kilde: Det regionaliserede turismesatellitregnskab, Visit Denmark og CRT. Viderebearbejdning af CRT

Beregning af turismens økonomiske og beskæftigelsesmæssige betydning på Bornholm opgøres årligt af Visit Denmark og CRT. Data for 2024 er baseret på et estimat fra Visit Denmark.

Tabellen viser den stigende betydning af Bornholms turisme. I 2024 er det samlede turismeforbrug på Bornholm estimeret til 4,6 mia. kr. og den samlede værdiskabelse til 1,05 mia. kr. Dette forbrug giver anledning til en samlet beskæftigelse på 2.500 job i 2024.

Skøn over den kultur- og kunsthåndværk-genererede andel af turismeforbruget på Bornholm og afledt betydning heraf

I den tidligere evaluering af Makers Island indsatsen (2022) blev den kultur- og kunsthåndværk-genererede andel af turismeforbruget på Bornholm estimeret ud fra et estimat om at ca. 5% af turisterne primært kom til Bornholm på grund af kunsthåndværk. I de nyeste besøgsrapporter fra Destination Bornholm angiver mellem 5 og 7% af sommer og sensommer-turisterne (afhængig af måned) at de primært besøger Bornholm på grund af kunsthåndværket, mens det er 3% af vinterturisterne.

Hvis vi, lidt konservativt, antager at 5% af de bornholmske turister på årsplan ville blive væk, hvis der ikke var kunsthåndværkeroplevelser på øen, så kan vi (gældende for 2024) estimere **kunsthåndværkets betydning for Bornholms økonomi og beskæftigelse.** I så fald ville det bornholmske turistforbrug blive reduceret med 230 mio. kr, hvilket ville resultere i en reduceret **værditilvækst på 52,5 mio. kr.** og en nedgang i beskæftigelsen på **125 job.**

Dette er altså et estimat for det samlede turismeforbrug (og afledt værditilvækst og beskæftigelse heraf) for de turister der primært/udelukkende kommer til Bornholm på grund af kunsthåndværket. Forbruget omfatter også deres forbrug på køb af kunsthåndværk, men størstedelen af deres forbrug vil være inden for andre forbrugsområder (overnatning, transport, restauration osv.).

Begge tal er steget væsentligt sammenlignet med estimatet i Slutevalueringen for Makers' Island I (2022). Dengang var de tilsvarende estimater 40 millioner kr./år i værditilvækst og 90 jobs. Stigningen reflekterer den vækst, der i perioden har været i det samlede turismeforbrug, da antagelserne er uændrede for begge estimater. De udøvende kunsthåndværkere beretter imidlertid om at en stigende del af deres kunder fortæller, at de er kommet til Bornholm pga. kunsthåndværket.

	2024	5% heraf
Turismeforbrug (mio. kr.)	4.600	230
Værditilvækst (mio. kr.)	1.050	52,5
Beskæftigelse (antal job)	2.500	125

Kilde: Det regionaliserede turismesatellitregnskab. Viderebearbejdning af CRT, på basis af antagelser.

Kvalitative data om synergien mellem turisme og kunsthåndværk (1)

Samarbejde: Der er en **radikalt forandret relation** mellem kunsthåndværkere og Destination Bornholm siden opnåelsen af World Craft Region titlen i 2017. Destination Bornholm var de første til at invitere ACAB ind i samarbejder for fælles bedste. Tidligere skulle ACAB betale til Destination Bornholm for at lægge sine brochurer på hylder i Velkomstcenteret. Nu samarbejder de to aktører (og hele Makers' Island om formidling af fortællingen af Bornholm som kunsthåndværks-destination i verdensklasse. Destinationen får meget ros for at have arrangeret kurser, & rabatter. Og for det store og vigtige arbejde m formidling, presseture, omtale, markedsanalyser, m.v., hvilket påskønnes af kunsthåndværkerne. Destinationen har bl.a. også taget initiativ til at lave nye små film fx om den kollektive kunsthåndværk-butik Håndværket og de kunsthåndværkere, der er repræsenteret.

Nye type turister. Kunsthåndværkerne fortæller samstemmende om en oplevelse af at der er *flere turister end tidligere*, der kommer pga. kunsthåndværk (eller events som fx Bornholms Craft Week (BCW). Særligt i de seneste to år (2024 og 2025) er der er flere, der har planlagt deres ferie ift. fx BCW. Mange kender historien, men er interesserede i at høre mere. Flere nævner betydningen af at der "er noget Bornholm" i tingene. Helt fysisk, materielt. En stedbunden oplevelse. Foruden historierne om det. Dette stemmer godt overens med det billede, der begynder at tegne sig i Destination Bornholms nye opgørelsesmetode vedrørende *primær besøgsdriver*. Her er andelen af juni-turister, der primært kommer pga. kunst og kunsthåndværk, steget fra 5% i 2024 til 6% i 2025. Tallene er dog stadig så små (både antal respondenter, og ændring), at vi må afvente flere målinger for at kunne tale om en egentlig tendens. *Viser dette sig at være tilfældet, vil antagelserne vedr. estimatet af den kunsthåndværk-generede andel af turisme-økonomien på Bornholm også opjusteres i fremtiden.*

Kvalitative data om synergien mellem turisme og kunsthåndværk (2)

Både titlen som World Craft Region og den efterfølgende kontakt med og besøg fra Michelangelo Foundation for Creativity and Craftmanship, som bl.a. omtaler regioner med særligt stærke kunsthåndværks-traditioner, mestre og fornyere, har været med til **at styrke Bornholms position som en særlig kunsthåndværk destination**. Bornholm og bornholmske kunsthåndværkere er bl.a. nævnt i deres Homo Faber guide, Homo Faber Guide.

Titlen og den internationale anerkendelse, den har medført, har været med til at åbne døre til prestigefulde invitationer på internationalt plan til bornholmske kunsthåndværkere. Det er i sig selv med at inspirere og udvikle, men også at profilere og synliggøre de bornholmske kunsthåndværkere. Det er også til gavn for turismen på Bornholm. Og den samlede branding af øen som kunsthåndværker-ø, både gennem Makers' Islands egen synlighed, gennem Destinationens arbejde, og gennem den øgede synlighed og formidling via etablerede kunsthåndværk-eksperter, organisationer og netværk, er med til at gøre, at kunsthåndværkerne lettere bliver fundet – ikke bare af tilrejsende turister med speciel interesse i kunsthåndværk, men også af medier, messe-arrangører, osv.

Rejseguides. Bornholmske kunsthåndværkere er repræsenteret forskellige rejseguides. Den tyske Gentle traveller, der bl.a. formidler kunsthåndværkere at besøge rundt omkring i mange dele af verden, præsenterer en bornholmsk kunsthåndværker ud af ca.10 danske og godt og vel 100 kunsthåndværkere i alt. Hver giver en personlig og grundig præsentation af deres arbejde, deres sted, og mange steder at besøge i omegnen. Man bliver virkelig nysgerrig og får lyst til at besøge hver enkelt, og hvert sted. Den enkeltes bidrag til sådan en guide er altså noget, der kommer hele området til gavns.
https://www.gentletraveller.com/portraits/eva-brandt/

Kvalitative data om synergien mellem turisme og kunsthåndværk (3)

Bornholms Craft Weeks er blevet konsolideret og justeret til et bæredygtigt og effektivt format. BCW fremhæves af mange kunsthåndværkere som en god måde både at profilere Bornholms kunsthåndværk og at udvide turistsæsonen. BCW roses for igennem årene at have justeret, så det har fundet en god form – koncentreret på 1 uge og to weekender, og i samarbejde med Bornholms Kulturuge.

Bornholms Center for Kunsthåndværk og **Håndværket** er gode steder at sende interesserede kunder til – og videre, til andre kollegaer. Igen fremhæves synergien. Og at der er blevet flere steder for kunsthåndværk-interesserede, og mere åbent. **Bornholms Museer**, inklusive Kunstmuseet og Hjorts integrerer også i stadig større grad kunsthåndværk og kunsthåndværkere, og der er frugtbare samarbejder, fordi aktørerne kender hinanden og gensidigt anerkender hinanden.

Destination Bornholm har tidligere arrangeret **"kunsthåndværk ambassadør ture" for frontpersonale i turismeerhverv** for at øge deres (personlige) kendskab til kunsthåndværkervirksomheder på Bornholm, diversitet og særkender. Disse initiativer blev nævnt i gruppe-interviewet med kunsthåndværkere, som noget, der var værdsat, og som mange gerne stiller op til igen.

Længere sæson. Kunsthåndværkerne er selv opmærksomme på at bidrage til at forlænge sæsonen. Nogle kunsthåndværkere efterspørger at DB deler data, fx om antal turister (særligt de tyske) fx i uge 43, som er efterårsferie i (dele af) Tyskland. DB har relevant viden, som kunsthåndværkere måske kunne have glæde af at kunne inddrage mere i deres planlægning af åbningsuger.

Bornholmslinen nævnes som en aktør, der potentielt set kunne udnytte sin position til en langt mere aktiv rolle i at promovere øens styrkepositioner som kunsthåndværk, fx gennem centrale placeringer af brochurer, til gavn for både Bornholm og Bornholmslinjen.

Øvrige observationer og anbefalinger om udviklingen i Bornholms kunsthåndværk

Baseret på gruppeinterview af udøvende kunsthåndværkere, medlemmer af Arts & Craft Association Bornholm (ACAB)

Øvrige observationer og anbefalinger – fra udøvende kunsthåndværkere

Helt overordnet har Makers' Island gjort en kæmpe stor forskel – fra før WCR og til nu. Der er kommet en meget større samhørighed. Som om der er kommet en paraply ovenover alle de ting, der var før, og som forbinder dem, og gør meget mere muligt.

Med etableringen af ACAB (i 2002) kom der en ændring i kultur, så kunsthåndværkerne blev kollegaer, snarere end konkurrenter. Med Makers' Island er den kultur bredt ud, udenfor kunsthåndværkerbranchen. Aktørerne samarbejder bredt, på tværs.

> *"Kunsthåndværket er blevet en del af Bornholm: Vi deltager i en masse andre institutioner på Bornholm (BCB, DB, Museet, BRK, BCfK, Det Kgl. Akademi). Vi bliver tænkt med. Det er nyt. Og vi giver selv noget tilbage til Bornholm, på en anden og meget mere synlig og anerkendt måde. Vi bliver anerkendt for det vi gør, det vi kan, selv om det måske ikke er de største virksomheder, vi skaber; og vi er en del af identiteten på Bornholm."*

Makers' Island II er i en fase, hvor mange ting er etableret og fungerer godt. Bornholms Craft Weeks er et eksempel på en event, der nu er "konsolideret" og hvor der er sket en positiv tilpasning til kunsthåndværkernes behov og ressourcer. Det fremgår af interviews, at mange kunsthåndværkere i starten var skeptiske over for Makers' Island initiativet, særligt pga. det kommercielle fokus. Men det fremgår også, at med tiden er der kommet en meget større accept af Makers' Island indsatsen, og en erfaring af at indsatsen også kommer kunsthåndværkerne til gode – ikke kun turistbranchen.

En af kunsthåndværkerne, der bidrog til evalueringen, beskrev Makers' Island sekretariatet og det brede Makers' Island samarbejde som en *"mulighed for at spørge nogen om hjælp, som kan noget andet end mig, og som gerne hjælper, fordi det kommer os kollektivt til gode, at vi samarbejder."*

Styrket samarbejde og mange internationale invitationer

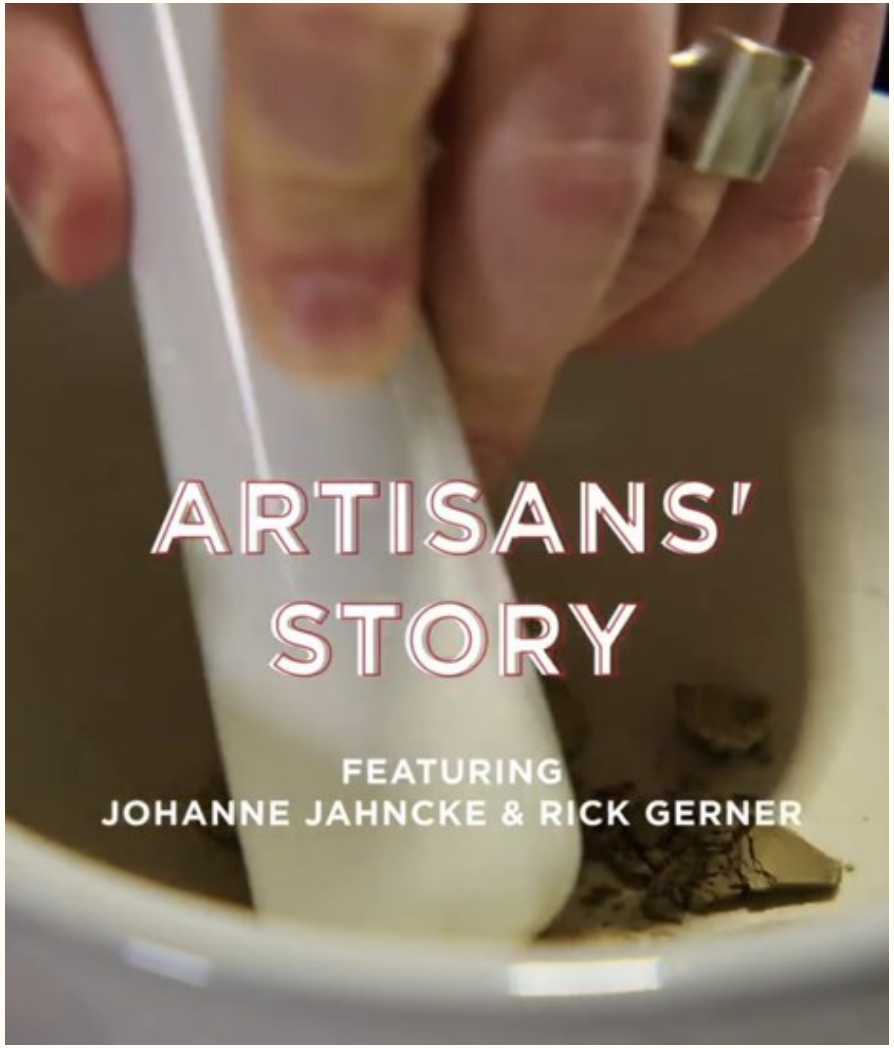

Samarbejder – på øen og internationalt. Samarbejdet fungerer godt mellem aktørerne på øen – både indenfor kunsthåndværk og bredere, med aktørerne, der er repræsenteret i Makers' Island styregruppen.

> *"Der er meget bedre mulighed for udvikling, samarbejde og vækst, med Makers' Island, end før."*

Man skal måske have haft et indgående kendskab til relationen mellem kunsthåndværk og øens forskellige kultur-, uddannelses-, turisme- og erhvervsudviklingsaktører forud for World Craft Region titlen og etableringen af Makers' Island, for at man **påskønner den enorme øgning i samarbejde, som titlen og Makers' Island indsatsen har ført med sig**. Men det er vigtigt, at de ikke tages for givet. Hvis man forestillede sig, at Makers' Island indsatsen stoppede, ville det (med tiden) gå ud over en del eksisterende samarbejder, ligesom nye samarbejder ikke (lige så nemt som nu) ville kunne etableres. Det viser vigtigheden af den fælles berøringsflade og det erklærede fælles mål om at styrke kunsthåndværket og dets betydning for øen.

De bornholmske kunsthåndværkere får mange invitationer fra internationale partnere. Makers' Island indsatsens understøttelse af de internationale aktiviteter og samarbejder er noget af det, der værdsættes meget højt af de kunsthåndværkere, der har bidraget til evalueringen. Det internationale WCR Summit i 2024 (afholdt på Bornholms Center for Kunsthåndværk) er et eksempel på sådan et samarbejde, som ifl. Kunsthåndværkerne ikke ville være sket uden Makers' Island, fordi ACAB som organisation ikke har kræfterne til at løfte sådan noget alene.

> *"Der er kommet et stort fokus på kunsthåndværk (gennem Makers' Island), og også en større forståelse af hvad kunsthåndværk bidrager med. På egen ø. Det giver en stolthed. Vi er en del af noget større. Det bornholmske samfund, fx. Vi bliver anerkendt for at kunne yde noget til sammenhængen. At kunne trække folk til øen. At kunne være med til at bidrage med en stærk identitet. Og uden for øen: At Bornholm er kendt for sit kunsthåndværk ude omkring. At Bornholm er et kraftcenter for kunsthåndværk, der også påvirker ting udenfor sig selv."*

Behov for internationaliserings-støtte, skræddersyet til kunsthåndværkere

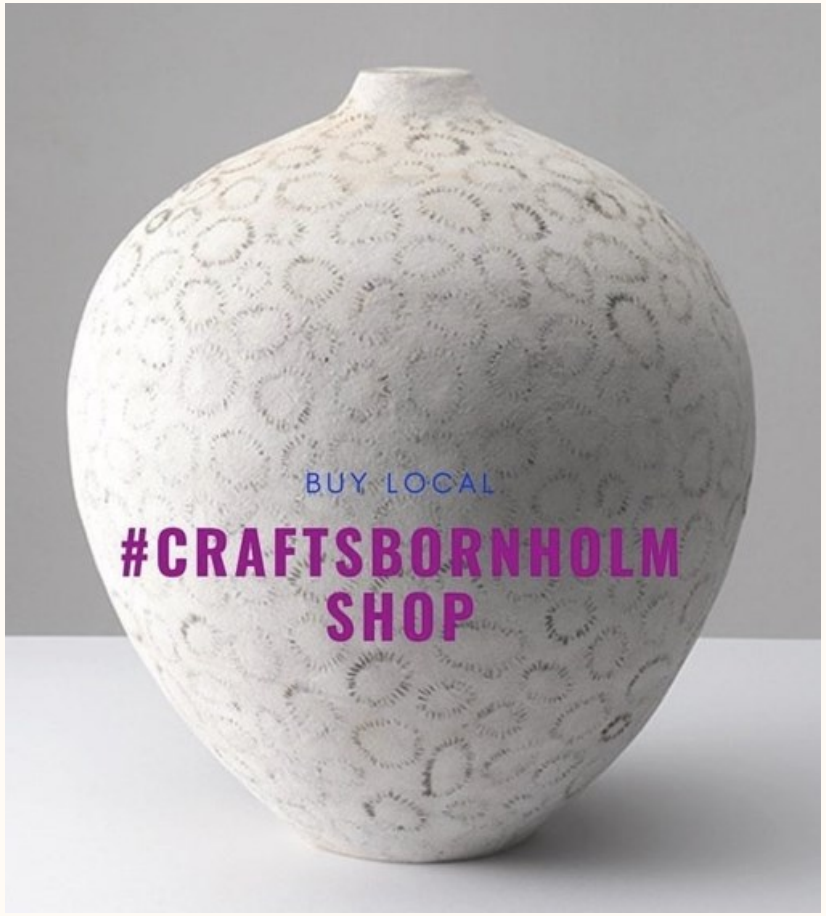

Sikre støtte til at kunsthåndværkerne i videst muligt omfang kan tage imod nye (ofte internationale) muligheder, som bl.a. er affødt af Makers' Island's succes. Der er behov for et sted, kunsthåndværkerne kan gå hen med 'nye spørgsmål'. Det er vigtigt for at muliggøre at kunsthåndværkerne kan tage imod nye, spændende og udfordrende muligheder – ofte muligheder, der bl.a. er affødt af den øgede synlighed og opmærksomhed på Bornholms kunsthåndværk. På interviewmødet fortalte flere af kunsthåndværkerne om invitationer til internationale samarbejder, som de havde afslået, fordi der ikke var sådan et sted at gå hen med de spørgsmål, der opstår, når man som mindre virksomhed på Bornholm får nye, internationale muligheder. Invitationer til at lade sig repræsentere på gallerier i udlandet medfører fx en kaskade af lavpraktiske udfordringer (fx emballering, forsendelse, forsikringsforhold).

Står kunsthåndværkerne alene med det, kan det nemt ende med at den nye mulighed afslås. Det er jo ærgerligt, når det på sin vis er en frugt af det brede samarbejde: Kunsthåndværkernes høje, internationale niveau, kombineret med flere års Makers' Island samarbejde om branding, synliggørelse, deltagelse i internationale events, osv. Er det en opgave for Makers' Island III, eller kan BCB hjælpe?

> *"Makers' Island har fokuseret meget på at kunsthåndværkerne skal tjene penge… Men så må de også være interesserede i at undersøge, hvor det er, vi oplever flaskehalsene. Og hjælpe med at afhjælpe dem."*

Kommercialisering – et smertensbarn?

Spørger man kunsthåndværkerne, er der (i hvert fald blandt nogle) stadig kritik af at det store fokus på kommercialisering, der er i Makers' Island. Det støder (og frastøder) mange af kunsthåndværkerne. Nogle oplever det som en mangel på kendskab til hvor forskelligt kunsthåndværk kan udøves, når fx unika produktion og serieproduktioner slås over én kam.

Andre udtrykker, at det er blevet bedre med tiden. Forbedringen skyldes at samarbejdspartnere i Makers' Island, som fx BCB, virkelig bestræber sig på at tilpasse aktiviteter, så de (også) er relevante for kunsthåndværk. I samme boldgade nævnes en neddrosling af aktivitet på sociale medier om Makers' Island, til gengæld for hvad der opleves som en større prioritering af samarbejder med udenlandske aktører, som noget, der værdsættes.

Når formidling af kunsthåndværk går hånd i hånd med et højt niveau af kvalitet og innovative samarbejder, hilses det velkomment og føles ikke som et mismatch. Bornholms Craft Weeks fremhæves som en event, der dels har fokus på kommercialisering, men hvor der konstant har været fokus på tilpasninger så det også kommer til at passe de udøvende kunsthåndværkere, og også på kunsthåndværkfaglige arrangementer. Dette værdsættes meget.

> *"Der er kommet en anerkendelse af at det er vigtigt, den måde vi som kunsthåndværkere, i vores fag, kan bidrage med vores del, på vores egen måde. Der er kommet en anerkendelse af at det er værdifuldt, selv om det ikke handler om bare at tjene penge…"*

Kompetenceudvikling – værdsat og efterspurgt

Kompetenceudvikling er ligeledes et element i Makers' Island initiativet, der virkelig værdsættes af de udøvende kunsthåndværkere, der bidrog til evalueringen. Det er i høj grad den faglige udvikling, de nyder og efterspørger, men også kompetenceudvikling indenfor drift af en kunsthåndværk-virksomhed.

Som tidligere nævnt roses **kompetenceprogram til bornholmske kunsthåndværkervirksomheder**, som BCB og Campus Bornholm i samarbejde skræddersyede i starten af Makers' Island indsatsen (2020). Kompetenceprogrammet havde til formål at styrke bornholmske kunsthåndværkervirksomheder i forretningsudvikling og styrke den enkeltes kompetencer inden for en række specifikke emner. *Kunsthåndværkerne opfordrer til at noget lignende udbydes igen, hvis muligt*.

Et korterevarende **3D-print kursus på Det Kongelige Akademis Designskole** i Nexø (etableret i et projektsamarbejde, der også inkluderede Makers' Island, ACAB og CRT) i 2023 værdsættes også. Det muliggjorde bl.a. adgang til den nyeste teknologi og nye materialer, og undervisning på højt fagligt niveau.

Fremadrettede observationer og anbefalinger (1)

Klarhed i varetagelse af kunsthåndværkernes interesse. Makers' Island samarbejdet er et usædvanligt bredt og velfungerende samarbejde mellem aktører af meget forskellige karakter og 'vægtklasse', og med forskellige interne interesser. På baggrund af interviews med de udøvende kunsthåndværker er det evaluatorernes anbefaling, at man i ACAB diskuterer, hvordan man sikrer, at der er tryghed omkring klar varetagelse af kunsthåndværkernes interesser i Makers' Island samarbejdet, også i situationer, hvor der fx er modsat rettede interesser indenfor kredsen af samarbejdspartnere.

Som det fremhæves rapporten "Kunsthåndværkernes Ø" (2024) er en del af succesen i samarbejdet, at det er lykkedes at formulere en *fælles vision* og fælles mål, som alle kan se, at de vil drage nytte af, og hvor den *enkelte organisations betydning for helheden er tydelig*. Et frugtbart samarbejde kræver nemlig, at man som organisation formår at gentænke sin egen rolle set fra et helhedsperspektiv. Dette gælder selvfølgelig for alle aktører i samarbejdet.

Det er uheldigt, hvis der opstår tvivl om interessevaretagelsen, fx af kunsthåndværkernes interesser, i det brede Makers' Island samarbejde, fx fordi sekretæren for ACAB også er sekretariatsleder for Makers' Island. Der er flere aspekter i dette. Dels, at det er vigtigt, at der er klarhed omkring roller og interessevaretagelse. Og dels, at præmissen for et succesfuldt, bredt 'collective impact' samarbejde netop er at hver enkelt organisation formår at gentænke sin egen rolle set fra et helheldsperspektiv. Her er det imidlertid relevant at genbesøge nogle af de erfaringer, der er fra succesfulde arbejder med komplekse problemer, der kræver handling på tværs af sektorer. Eksperter på området fremhæver nemlig, at et ligeværdigt samarbejde, for det fælles bedste, mellem organisationer fra forskellige sektorer og mellem forskellige typer af aktører, *kræver at der er tilstrækkelige ressourcer til samarbejdsprocesserne* (facilitering, koordinering, intern kommunikation og effektmåling) (Kania & Kramer, 2011). Det er relevant at spørge, om der er behov for at der allokeres flere ressourcer til dette – måske både i Makers' Island, og internt i ACAB?

Fremadrettede observationer og anbefalinger (2)

Intern kommunikation, erfaringsopsamling og behovsanalyse er emner, der blev diskuteret. Det er evaluators opfattelse at det kunne være relevant at invitere de udøvende kunsthåndværkere til at formulere deres behov og ønsker – fx nu, ved opstarten af den tredje fase af Makers' Island indsatsen, hvor mange ting alligevel skal gentænkes. Kan noget af den interne kommunikation styrkes gennem et nyhedsbrev, så mere information kommer fra Makers' Island styregruppemedlemmerne og ud til de udøvende kunsthåndværkere, via Makers' Island sekretariatet eller evt. via ACAB sekretariatet? Det er klart, at det vil være en opgave, der vil skulle kunne prioriteres timer (og ressourcer) til. Påmindelser om tilmeldingsfrister, udsendelse af invitationer m.v. nævnes også som noget, der har været meget påskønnet af kunsthåndværkernes i Makers' Island sekretariatets arbejde. Selv om det måske virker trivielt, er det vigtigt at lytte til, hvad der har virket.

Prioritering af sekretariats-opgaver, særligt ved et mindre Makers' Island budget. Det har ikke overraskende været kunsthåndværkernes oplevelse, at der har været mindre sekretariatsbistand til udførelsen af opgaver, der ligger i krydsfeltet mellem fx kunsthåndværk-events, sæsonforlængelse og synliggørelse. Det er måske OK, men samtidig er det tydeligt i interviewene af kunsthåndværkerne, at der er en risiko for at der er en balance der tipper, når kunsthåndværkerne, der i forvejen har travlt i egen virksomhed, forventes at bruge ekstra tid på det organisatoriske, administrative og kommunikative omkring **fælles events**, der høj grad har Makers' Island som afsender.

Vigtigt, at det ikke bliver "bare lidt for besværligt". Når der er bare lidt mere, man selv skal finde ud af, fx for at melde sig til, oprette profil, rette på hjemmeside, osv. så er der større risiko for at det kommer nederst på to-do-listen eller helt bliver droppet. Det er jo ikke det, der ligger ens hjerte nærmest, som kunsthåndværker. Eller det, man måske er bedst til. Færre sekretariatstimer til det lavpraktiske omkring fælles events kan således risikere at koste dyrt i opbakning fra kunsthåndværkere, til fælles events, der kommer såvel kunsthåndværk som turismeerhvervet til gode. Så – det er nok en ekstra overvejelse værd, om det ikke bliver for dyrt at spare på sekretariatstimer til fx fælles arrangementer, hvor der (forsøges at) skabes synergi mellem turisme og kunsthåndværk.

Fremadrettede observationer og anbefalinger (3)

OBS på værdien af kunsthåndværkernes tid. Kunsthåndværkerne oplever stadig at blive ”taget for givet”, dvs. i praksis blive nødt med en forventning om at arbejde gratis, i sammenhænge hvor alle andre bruger lønnet tid. Det er noget, der er blevet meget bedre hen over Makers’ Island indsatsperioderne, men der er behov for vedvarende at gøre opmærksom på behovet for honorering af kunsthåndværkernes tid. Øvrige aktører mindes om at huske at indregne honorar til kunsthåndværkere, i sammenhænge hvor de indgår. Der er stadig stor tradition for frivilligt, ulønnet arbejde blandt kunsthåndværkerne, men det er vigtigt at samarbejder foregår på lige vilkår. ACAB eller Makers’ Island opfordres til at afsøge, om der kan søges en pulje eksterne midler til honorering af timer, på forsøgsbasis?

Konklusioner og anbefalinger

Hovedkonklusion

Evalueringen af Makers' Island II har primært baseret sig på analyser af registerdata, som har den ulempe, at der er en forsinkelse på ca. 2 år på data. Yderligere er kunsthåndværk en udfordrende sektor at analysere med registerdata, da en ikke uvæsentlig andel af virksomhederne er registrerede under andre branchekoder end de 17 'typiske' kunsthåndværk branchekoder. Yderligere baserer evalueringen sig på forskellige data (primært kvantitative data) fra nøgleaktører på Bornholm (Destination Bornholm, Det Kongelige Akademi's Designskole i Nexø samt Bornholms Center for Kunsthåndværk – Grønbechs Gård) og ét gruppeinterview med kunsthåndværkere, der er medlemmer af ACAB.

Når man sammenligner de meget flotte tal, som registeranalyserne giver anledning til, med den investering, der er foretaget af BRK og partnerorganisationer, må man konkludere, at der er tale om en god investering.

Selv om evalueringen ikke kan bevise, at det er Makers' Island indsatsen, der har ført til de flotte resultater, er der meget, der peger i den retning. Sammenligningerne med udviklingstendenser for kunsthåndværkserhverv i det øvrige Danmark, og med 'øvrige erhverv' hhv. på Bornholm og i det øvrige Danmark, viser, at Bornholms kunsthåndværk på en lang række parametre har gennemgået en udvikling, der (relativt til udgangspunktet) er større end samme brancher i en anden geografi, eller andre brancher i samme geografi. Dette indikerer, at 'noget' påvirker udviklingen i kunsthåndværkerbrancherne på Bornholm anderledes, end det er tilfældet i resten af Danmark.

Vi mener, at resultaterne i evalueringen indikerer, at dette 'noget' er Makers' Island indsatsen, og hele det store stykke arbejde som både kunsthåndværkere og alle involverede aktører lægger i, i fællesskab, at styrke det Bornholmske kunsthåndværk, og gøre det på måder, så det kommer hele det Bornholmske samfund på gavn.

På de følgende slides præsenteres delkonklusioner – først kortfattet, og siden lidt mere udbygget, for hvert af de syv evaluerede hovedtemaer.

Evalueringens konklusioner på én slide

Når man sammenligner de meget flotte tal, som registeranalyserne giver anledning til, med den investering, der er foretaget af BRK og partnerorganisationer, må man konkludere, at der er tale om en god investering.

Resultaterne indikerer, at Makers' Island indsatsen har været med til at skabe en udvikling i kunsthåndværker-brancherne på Bornholm, der adskiller sig positivt fra udviklingen i kunsthåndværkerbrancherne i resten af Danmark, og som kommer hele det Bornholmske samfund på gavn.

Delkonklusioner:

1. **Omsætning:** Den relative vækst i omsætning i kunsthåndværker-virksomheder overstiger udviklingen i gennemsnittet af øvrige erhverv på Bornholm. Dette er særegent for Bornholm.
2. **Værditilvækst:** Den relative vækst i værditilvækst i kunsthåndværker-virksomheder er meget flot. Den overstiger langt den relative vækst i værditilvækst i gennemsnittet af øvrige erhverv på Bornholm.
3. **Beskæftigelse:** Markant vækst i beskæftigelsen indenfor kunsthåndværk på Bornholm. Den relative vækst overstiger udviklingen i (gennemsnittet af) øvrige erhverv på Bornholm så vel som i kunsthåndværker brancher i det øvrige Danmark.
4. **Erhvervsindkomst:** Erhvervsindkomst pr person indenfor kunsthåndværk er steget med 20% (2017-2023), hvilket er 5%-point mere end for gennemsnittet af kunsthåndværkere i resten af Danmark og af øvrige erhverv på Bornholm og i resten af Danmark.
5. **Det Kongelige Akademis' Designskole i Nexø:** Stadig stigende ansøgertal; positiv betydning for bosætning, og vigtig synergi med det etablerede kunsthåndværksmiljø.
6. **Kunsthåndværk som turismemagnet.** Kunsthåndværket har fortsat stor betydning for turismen og nævnes hyppigere som årsag til at vælge at besøge Bornholm. Antallet af feature artikler om Bornholms kunsthåndværk er også fortsat i stigning. Den kunsthåndværk-genererede turisme har betydning også udenfor kunsthåndværksektoren selv. Et estimat er at den kunsthåndværk-genererede turisme på Bornholm samlet set skaber en værditilvækst på 52 mio. kr./år og ca. 125 jobs.
7. **De udøvende kunsthåndværkere oplever markant øget synlighed og mange invitationer som følge.** De er blevet meget lettere at 'finde', særligt for internationale aktører, der ønsker at besøge, promovere eller samarbejde. De har oplevet en markant stigning i henvendelser og invitationer, særligt på internationalt niveau, hvilket de værdsætter meget. Det har betydning for inspiration, anerkendelse, fagligt virke og udvikling – og spiller også ind på økonomien i deres virksomheder. Det brede, stærke samarbejde på øen understøtter vækst og udvikling på en række måder.

Delkonklusion 1: Omsætning

- I perioden 2019-2023 har der for **kunsthåndværkervirksomheder samlet været en positiv omsætningsudvikling (+5,4%),** mens der for gennemsnittet af øvrige erhverv har været en negativ omsætningsudvikling (-17,2%). Den forskellige udvikling er bemærkelsesværdig.
- **Keramiske virksomheder på Bornholm skiller sig markant ud ved at have haft en meget positiv udvikling i omsætning på hele 151% i perioden.** Dette skiller sig ud fra udviklingen i keramiske virksomheder i det øvrige Danmark, der har oplevet et fald i omsætning (-27,5%) i samme periode.
- **Den relative omsætningsstigning i kunsthåndværker-virksomhederne på Bornholm overstiger den relative udvikling i øvrige erhverv i samme geografi.** På den anden side af vandet har omsætningen i kunsthåndværkervirksomhederne ikke kunnet følge med den relative omsætningsstigning i øvrige erhverv. **Igen er dette en indikation for at Makers' Island indsatsen gør en forskel.**

Delkonklusion 2: Værditilvækst

- **Markant, positiv udvikling i værditilvækst for kunsthåndværkervirksomhederne** som kategori, på hele **56% (2019-2023).** Til sammenligning var udviklingen i værditilvækst i øvrige erhverv på Bornholm knap 4% i samme periode. Det skal dog bemærkes, at kunsthåndværkvirksomhederne som udgangspunkt havde et væsentligt lavere niveau for værditilvækst sammenlignet med øvrige erhverv. **Udviklingen i værditilvækst er drevet af glas-virksomhederne (+46%) og særligt af de keramiske virksomheder (+ 526%)** (i perioden 2019-2023).
- Kort sagt – siden Makers' Island indsatsen og WCR titlen er kunsthåndværkerne (i gennemsnit), og særligt keramikerne, blevet *meget* bedre til at tjene penge!

Delkonklusion 3: Beskæftigelse

- **Der har været en markant vækst i beskæftigelsen (inkl. selvstændige) indenfor kunsthåndværk på Bornholm, på hele 22% i perioden 2017-2023.** Det skal bemærkes at i samme periode er beskæftigelsen i øvrige erhverv på Bornholm vokset med 2,5%. I kunsthåndværkerbrancher i resten af Danmark har der i samme periode været negativ vækst i beskæftigelsen (-2,8%).
- Det er særligt indenfor keramik, at der har været vækst i beskæftigelsen.
- For kunsthåndværk i alt har der i absolutte tal været tale om en stigning på 20 beskæftigede, fra 90 til 110 personer.
- Der er tale om vinterbeskæftigede, da den registerbaserede arbejdsstyrke statistisk måles hvert år i november måned. Man må forvente, at antallet af personer med beskæftigelse indenfor kunsthåndværk på Bornholm vil være højere i turistsæsonen.

Delkonklusion 4: Erhvervsindkomst

- **Erhvervsindkomsten per person (opgjort i løbende priser) indenfor kunsthåndværk er vokset med 20% i perioden 2017-2023 som helhed.** Dette overstiger vækstraten i øvrige erhverv på Bornholm med 5 %-points i samme periode. Frem til 2022 oplevede det bornholmske kunsthåndværk en massiv vækst i erhvervsindkomsten, relativt til udgangspunktet i 2017. I 2023 faldt erhvervsindkomsten per person for bornholmske kunsthåndværkere, men lander alligevel, **set over hele perioden 2017-2023, med en højere relativ vækst end kunsthåndværk i resten af Danmark. Væksten er også højere end gennemsnittet for øvrige erhverv, både på Bornholm og i det øvrige Danmark**.
- **Indkomst-løngab**: I absolutte tal er der dog stadig et markant indkomst-gab mellem kunsthåndværkerne og resten af den erhvervsaktive befolkning. **I gennemsnit tjener kunsthåndværkerne kun ca. det halve af hvad personer i øvrige erhverv gør!** I resten af Danmark er der også et indkomst gab mellem beskæftigede i kunsthåndværkerbrancherne og i øvrige brancher, men slet ikke så stort som på Bornholm (346.000 kr. vs. 427.000 kr. i øvrige Danmark, men 161.000 kr. vs. 349.000 kr. på Bornholm).

Når erhvervsindkomsten er vokset, men ikke nær så meget som værditilvæksten, kan dette være en indikator på at der er foretaget kapitalinvesteringer i perioden. Værditilvækst er i princippet omsætning minus direkte produktionsomkostninger. Dvs. det er den del af produktionsværdien, der er tilovers til aflønning af kapital og arbejdsindsatsen. Investeringer i maskiner og bygninger vil derfor medføre et an større del af produktionsværdien skal bruges på aflønning af kapitalen. Dette kan være forklaring på at erhvervsindkomst er steget mindre end værditilvæksten.

Konkret omkring værditilvækst, er det sandsynligt, at det kompetenceudviklingsforløb som BCB og Campus gennemførte i 2020, målrettet bornholmske kunsthåndværkervirksomheder, har været med til at skabe en stor forandring. Den type kursus efterspørges stadig blandt kunsthåndværkerne, fordi der er kommet mange nye kunsthåndværkere til siden 2020.

Delkonklusion 5: Kunsthåndværkeruddannelsen

- **Stadig stigende søgning til Det Kongelige Akademi's Designskole i Nexø**. Der er nu tale om en *tredobling* i antal ansøgere pr. år i forhold til tiden før World Craft Region titlen. Det er et meget internationalt miljø, med højt niveau, og er meget eftertragtet.
- **Knap en tredjedel af de uddannede, der bliver boende i Danmark, vælger at bosætte sig på øen.** I 2022 var der tale om **53 personer**, plus evt. partner og børn. Kun omkring 5% af de i Danmark bosatte uddannede fra Designskolen er født på Bornholm, så **skolen har en klar positiv effekt på bosætningen**.
- De etablerede kunsthåndværkere fremhæver at der siden Makers' Island indsatsen er kommet et meget **styrket samarbejde mellem skole og kunsthåndværkermiljø, til gavn både for de etablerede kunsthåndværkere og for de studerende**. Særligt fremhæver de mulighederne for gensidig læring og inspiration, inklusive kurser og gæsteforelæsninger.

Delkonklusion 6: Kunsthåndværk som turismemagnet

- Der er et **fortsat stigende antal feature artikler om Bornholms kunsthåndværk, især international omtale**. Meget prestigefulde steder, og steder med stor læser-rækkevidde. Destination Bornholms pressearbejde spiller en meget vigtig rolle her.
- **Kunsthåndværket har forsat en stigende betydning for turismen** som *'reason to go'*. I 2023 var det en femtedel af turisterne der nævnte kunsthåndværk som en af deres grunde til at vælge Bornholm som destination (vokset fra 16% i 2019, som var første gang man inkluderede kunsthåndværk i turistundersøgelserne). Fra 2024 har Destination Bornholm ændret undersøgelsesmetode og -spørgsmål, og spørger nu til det *primære besøgsmotiv*. Der er 25 forskellige primære besøgsmotiver at vælge imellem, og nogle af dem er delvist overlappende. Besøgsoplevelserne rapporteres kvartalsvist og udviser derfor også sæson-udsving. Kunst- og kunsthåndværk nævnes af 5-7% af respondenterne som den afgørende faktor for deres sommer-besøg på Bornholm. I vinterkvartalerne er det 3% af respondenterne, der angiver kunst- og kunsthåndværk som primært besøgsmotiv, *besøgsdriver*.
- **Den kunsthåndværk-genererede turisme har betydning for værditilvækst og beskæftigelse på Bornholm.** Ud fra en antagelse om at blot 5% af turisterne ville blive væk, hvis der ikke var kunst- og kunsthåndværksoplevelser på Bornholm, kan man, på baggrund af det regionaliserede turisme satellitregnskab, lave et estimat på hvad Bornholm i så fald ville miste i samlet turismeforbrug. Dette tal omfatter altså også turisternes forbrug på køb af kunsthåndværk, men størstedelen af deres forbrug ville være inden for andre forbrugsområder (overnatning, transport, restauration osv.). Dette estimat viser, at et sådan fald i turismen ville betyde en reduktion af det samlede turismeforbrug på Bornholm på 230 mio. kr./år. Dette ville resultere i en mistet **værditilvækst på ca. 52 millioner kr./år**, og en nedgang i **beskæftigelse på ca. 125 jobs**.
- Der er tale om en væsentlig stigning i begge tal sammenlignet med estimatet i Slutevalueringen for Makers' Island I (2022). Dengang var de tilsvarende estimater 40 millioner kr./år i værditilvækst og 90 jobs. Stigningen skyldes dog at det samlede turismeforbrug har været stigende. Andelen af turister der primært besøger Bornholm pga. kunsthåndværk, ser ifl. Destination Bornholms tal ud til at ligge nogenlunde stabilt på 5-6%. Det skal dog nævnes at stikprøverne er så små, at der er tale om en vis usikkerhed, ligesom stikprøvernes fit ift. repræsentativitet (fx ift. alder, køn, bopæl osv.) ikke kendes.
- Bornholm er succesfuldt brandet som "kunsthåndværksdestination", hvilket også slår igennem blandt turister, der besøger kunsthåndværkerne. Kunsthåndværkerne oplever at flere og flere har planlagt ferien efter fx events indenfor kunsthåndværk (Bornholm Craft Weeks eller julemarkedet på Hjorts, fx), eller har valgt destinationen for at opleve kunsthåndværket.

Anbefalinger

På baggrund af evalueringen kan evaluatorerne kun påskønne kommunalbestyrelsens beslutning (eftersommeren 2025) om at videreføre Maker's Island indsatsen i 4 år mere.

Makers' Island indsatsens organisering er ved at blive gentænkt. I den forbindelse vurderer evaluatorerne, på baggrund af sektorkendskab og gruppe-interview med udøvende kunsthåndværkere, at følgende emner er særligt relevante at give opmærksomhed:

- Imødekommelse af nye behov i bornholmske kunsthåndværkervirksomheder, fx i forbindelse med øget internationalisering. De mange nye muligheder og tilbud er bl.a. en følge af den succes, Makers' Island har gødet jorden til, og det er derfor relevant, at Makers' Island også kortlægger og i videst muligt omfang imødekommer kunsthåndværkernes behov for støtte, så de kan udnytte de potentialer, de har og de nye invitationer og muligheder, de får. Individuelt og kollektivt er sket rigtig meget, siden en behovsanalyse blev foretaget i 2018.
- Intern kommunikation & sekretærhjælp. Finde måder at sikre information fra Makers' Island partnerne, dels til hinanden, og særligt til de udøvende kunsthåndværkere. Der er sandsynligvis behov for sekretærbistand til bl.a. formidling og kondensering, og måske også på instrukser og guides, men denne tid vurderes at være givet godt ud, hvis det er det, der skal til for at tingene ikke bliver 'bare lidt for bøvlede', og resulterer i vigende tilslutning. Dette er særlig relevant i forbindelse med aktiviteter, hvor der er en fælles Makers' Island interesse, og det altså ikke alene er i kunsthåndværkernes (egen)interesse eller faglige interessefelt.
- Balancegang mellem kompetenceudvikling og kommercialisering. Det er sket utrolig meget i samarbejdet mellem fx BCB og kunsthåndværkerne, og mellem DB og kunsthåndværkerne, siden før Makers' Island indsatsen. Et længevarende og skræddersyet kompetenceudviklingsforløb for bornholmske kunsthåndværkervirksomheder i 2020 omtales stadig som epokegørende for mange af deltagerne. Det efterspørges, om noget lignende kan laves igen? Samtidig er det vigtigt at pointere, at flere at de bidragende kunsthåndværkere oplever at Makers' Island har en 'meget kommerciel tilgang', og føler sig stødt og stødt væk af den. I og med at kunsthåndværkerne er selve drivkraften, **råmaterialet**, som Makers' Island indsatsen er opstået rundt om, og ikke kan bestå uden, er det relevant at alle Makers' Island aktørerne tager sådanne oplevelser til sig og reflekterer over hvordan de kan undgås i fremtiden.
- Sikre en klar varetagelse af kunsthåndværkernes interesser i det brede Makers' Island samarbejde. Selv om der klart er stordriftsfordele ved at Makers' Island sekretariatslederen i en lang periode også har været ACAB sekretær, skal eventuelle ulemper ved en sådan 'sammenblanding' af kasketter. Det er vigtigt, at der er klarhed omkring roller og interessevaretagelse, ligesom det er vigtigt at præmissen for en succesfuld, tværsektoriel indsats dels er, at hver enkelt organisation formår at gentænke sin egen rolle set fra et helheldsperspektiv, og dels at samarbejdet er ligeværdigt – og opleves sådan, også hvis man ikke selv sidder med om Makers' Island styregruppe-bordet. Det kræver typisk tilstrækkelige ressourcer til samarbejdsprocesserne (facilitering, koordinering, intern kommunikation og effektmåling). Måske er der behov for at allokere flere ressourcer for at sikre dette? Relateret til samarbejde i gensidig respekt er det relevant at minde om, at kunsthåndværkerne bør honoreres for deres brug af tid i sammenhænge, hvor de øvrige deltagere har lønnet arbejdstid. Dette kræver at honorar til kunsthåndværkeres tidsforbrug indtænkes i aktiviteternes budgetter og eventuelle finansieringsplaner, fx i forbindelse med omvisninger på udstillinger eller deltagelse som dommerpanel ved mesterskaber, end det aktuelt sker.

Metoder, datakilder og kildekritik

Metode og data: Metodedesign

Man skal holde tungen lige i munden, når man forsøger at danne sig et overblik over omfanget og betydningen af den bornholmske kunsthåndværkerbranche. Man kan benytte flere forskellige kilder og metoder, og alt afhængigt at de valg man gør, kan man komme frem til ganske forskellige resultater.

Grundet et meget beskedent budget for nærværende evaluering, er der i samarbejde mellem sekretariatsleder (repræsentant for opdragsgiver) og forfatterne (medarbejder i Center for Regional- og Turismeforskning) blevet besluttet at følge (en del af) samme metodedesign, som blev anvendt i slutevalueringen for Makers' Island I indsatsen. Det vil sige at udviklingen i forskellige nøgle-parametre analyseres og præsenteres for tidsperioden 2017-seneste mulige årstal med tilgængelige data. Med andre ord bliver udvalgte tabeller fra Slutevalueringsrapporten for Maker's Island I (Broegaard & Hedetoft 2023) opdateret.

Nærværende slutevaluering bygger således i langt overvejende grad på kvantitative analyser af parametre, der kan belyses ved registerdata fra Danmarksstatistik. Evalueringen inkluderer dog en enkelt kvalitativ datakilde, nemlig et møde med repræsentanter fra Arts & Crafts Association Bornholm (ACAB). Mødet har fokuseret på deltagernes oplevelse af de seneste års udvikling indenfor beskæftigelse, omsætning, samarbejder m.v. indenfor kunsthåndværk. Dette er særlig relevant for at få belyst de seneste udviklingstendenser indenfor Bornholms kunsthåndværk, da de registerbaserede datakilder er præget af en vist forsinkelse, og derfor ikke inkluderer det/de seneste år. Gruppeinterviewet af ACAB-repræsentanter benytter sig også at de valgte repræsentanter har en lang historik som kunsthåndværkere på Bornholm, til at få sat den oplevede effekt af Makers' Island II indsatsen i perspektiv i forhold til indsatserne under Maker's Island I, så vel som forud for Bornholms opnåelse af World Craft Region titlen og den efterfølgende etablering af Makers' Island indsatsen.

Registerdata og andre kvantitative data

Evalueringen af Makers' Island II indsatsen bygger på træk af seneste tilgængelige registerdata fra forskellige registre i Danmarks Statistik. Følgende registre er blevet anvendt:

- Den generelle firmastatistik
- Registerbaseret Arbejdsstyrke Statistik (RAS)
- Uddannelses-registre

Yderligere er der til evalueringen anvendte data indhentet fra

- Det Kongelige Akademi's Designskole i Nexø, og
- Destination Bornholm.

Hver af disse datakilder vil kort præsenteres i det følgende, ligesom eventuelle relevante forbehold vil blive forklaret.

Registerdata fra Danmarks Statistik - firmastatistik

Den generelle firmastatistik. Den generelle firmastatistik fra Danmarks Statistik (DST) dækker ved evalueringens afslutning (november 2025) frem til og med år 2023.(https://www.dst.dk/da/Statistik/dokumentation/statistikdokumentation/generel-firmastatistik) For at operationalisere kunsthåndværker-virksomheder, er der udvalgt 17 'typiske' kunsthåndværkerbranchekoder. Det er virksomhederne indenfor disse 17 kunsthåndværkerbranchekoder, og med registreret adresse på Bornholm, der indgår i evalueringens analyser af hvordan omsætning og virksomhedsetableringer m.v. har udviklet sig. Det er samme population, som blev anvendt i de tilsvarende tabeller i Makers' Island I evalueringen. Af virksomhederne i disse 17 kunsthåndværker-branchekoder, er det kun 'keramik' og 'glas', der kan præsenteres separat, mens de øvrige branchekoder må præsenteres som "kunsthåndværk, andet", grundet et lille antal observation pr branchekode.

Det skal dog bemærkes, ligesom det blev bemærket i Makers' Island I evalueringen, at kunsthåndværk er et udfordrende felt at lave registerbaserede analyser på. Det har fx gennem en metodetriangulering vist sig, at der er en ikke uvæsentlig andel af kunsthåndværkerne, der har valgt en branchekode udenfor de 17 'typiske' kunsthåndværker branchekoder. Det betyder altså, at der med den valgte operationaliseringen er et (ikke kendt) antal virksomheder, der reelt arbejder indenfor kunsthåndværk, men som ikke fanges i evalueringens registertræk, da de har lavet sig registrere under en branchekode, som ikke umiddelbart betragtes som "typisk" for kunsthåndværk.

Et andet forhold, som det er vigtigt at bemærke, er, at Danmarks Statistiks Firmaregister opererer med en "bagatelgrænse", dvs. alene medtager reelt aktive virksomheder med en omsætning/aktivitet over hvad der nogenlunde svarer til en beregnet arbejdsindsats på minimum et halvt årsværk. Sammenligning med andre analyser (fx behovsanalysen (Broegaard og Andersen, 2018) og Midtvejsevalueringen (Broegaard & Hedetoft, 2021)) har vist, at knap en tredjedel af kunsthåndværkervirksomhederne i de dele af undersøgelserne, der ikke var valgt ud fra CVR branchekoder, men ud fra medlemskab i ACAB, ville være faldet under den såkaldte "bagatelgrænse" . Det var – ikke overraskende - særligt personer, der havde kunsthåndværk som bibeskæftigelse og kunsthåndværkere, der havde en pension ved siden af deres kunsthåndværksmæssige virke, men også en del af dem, der i rapporten kaldtes "dedikerede kunsthåndværker mikrovirksomheder med værkspotentiale", ville blive sorteret fra af 'bagatelgrænsen'. Som det udtrykkes i i Slutevalueringen: *"Det, der i registerdata betegnes som "bagatel" er altså på ingen måde "bagateller" for kunsthåndværkerne i disse virksomhedstyper, hvor aktiviteten er begrænset af tidlig opstart eller en aktivitet, der foregår sekundært til andre aktiviteter […]. Flere af virksomhederne i disse kategorier […] er dog samtidig kendetegnede ved et højt kunsthåndværksmæssigt niveau, og der er flere internationalt anerkendte kunsthåndværkere i disse kategorier."* (Broegaard & Hedetoft, 2023, side 22) .

De 17 ‘typiske’ kunsthåndværkerbranchekoder

Opgørelse over bornholmsk kunsthåndværker-virksomheder tager udgangspunkt i 17 typiske kunsthåndværkerbrancher:

13.20.00 Vævning af tekstiler
13.99.00 Fremstilling af andre tekstiler i.a.n.
14.11.00 Fremstilling af beklædningsartikler af læder
14.13.00 Fremstilling af anden yderbeklædning
14.19.00 Fremstilling af andre beklædningsartikler samt tilbehør
14.20.00 Fremstilling af varer af pelsskind
14.39.00 Fremstilling af andre strikkede og hæklede beklædningsartikler
15.12.00 Fremstilling af tasker, kufferter, sadelmagervarer mv.
16.29.00 Fremstilling af andre træprodukter; fremstilling af varer af kork, strå og flettematerialer
23.13.00 Fremstilling af flasker, drikkeglas mv.
23.41.00 Fremstilling af keramiske husholdningsartikler og pyntegenstande
31.09.00 Fremstilling af andre møbler
32.12.00 Fremstilling af smykker i ædle metaller og relaterede produkter
32.13.00 Fremstilling af bijouteri og lignende varer
32.20.00 Fremstilling af musikinstrumenter
32.91.00 Fremstilling af koste og børster
47.78.40 Kunsthandel og gallerivirksomhed

Af disse 17 branchekoder er det alene glas (23.13.00 Fremstilling af flasker, drikkeglas mv.) og keramik (23.41.00 Fremstilling af keramiske husholdningsartikler og pyntegenstande) hvor der er tilstrækkeligt med observationer til at data fra disse branchekoder kan præsenteres direkte, mens data fra de øvrige 15 kunsthåndværkerbranchekoder er så få, at de præsenteres samlet som ”andet kunsthåndværk”.

Registerbaseret Arbejdsstyrke Statistik (RAS) og Uddannelsesregistre fra Danmarks Statistik

Registerbaseret Arbejdsstyrke Statistik (RAS). Registerbaseret Arbejdsstyrke Statistik (RAS) bruges til at beskrive befolkningens primære tilknytning til arbejdsmarkedet. Målingen er brancheopdelt, og målingen foretages hvert år i slutningen af november måned.

Dette betyder, at RAS-tilhørsforhold reflekterer den branche, hvor man i november har sin primære tilknytning til arbejdsmarkedet. Dette er ikke nødvendigvis det samme som man ville have målt, hvis man målte i højsæsonen, hvor personer med deltidsansættelse indenfor kunsthåndværk måske ville have deres "primære tilknytning" til kunsthåndværk i juni, juli og august, mens det måske er offentlige service (hjemmeplejen) i november måned, bare for at give et eksempel.

Uddannelses-registre. Der anvendes uddannelsesregistre fra Danmarks Statistik. I evalueringen fokuseres på personer, der har færdiggjort deres uddannelse på Det Kongelige Akademis Designskole i Nexø, og som stadig har dette som højeste uddannelse. Yderligere skal de stadig, på opgørelsesåret, være bosat i Danmark for at optræde i registeret. Særligt den sidste betingelse er udfordrende, da der er tale om en meget international gruppe studerende, og mange må antages at flytte tilbage til udlandet efter endt uddannelse. Det vil sige at tidligere studerende, der flytter (eller flytter tilbage) til udlandet, falder ud af statistikken. Designskolen har altså produceret flere uddannede, end den sum, der fås, hvis man lægger "bosatte på Bornholm" og Bosatte i øvrige Danmark" sammen.

I 2023 ses et "databrud" på den måde at forstå, at hvor Det Kongelige Akademis Designskole i Nexø tidligere har været registeret for sig selv, ser det ud til at en del af de personer, der tidligere har været registeret med uddannelse fra andre af Det Kongelige Akademis (øvrige) skoler, nu er blevet registeret under Designskolen i Nexø. Derfor kan tallene fra 2023 ikke sammenlignes med tidligere år og udelades.

Det regionaliserede turisme satellit regnskab

Det regionaliserede turisme satellit regnskab måler turismens økonomiske betydning, konsistent med nationalregnskabet, men fordelt ud på alle Danmarks kommuner (derfor ”regionaliseret”).

Det består af flere trin:

Beregning af turismeforbrug:
- Overnatninger/endagsbesøg × døgnforbrug
- Datakilder: Turistundersøgelse, DTU, Sommerhusundersøgelsen
- MICE-tillæg for erhvervsturisme

Konsolidering mod nationalregnskabet:
- Justering så forbrug ikke overstiger branchernes faktiske omsætning
- Opdeling i turismeprodukter, turismerelaterede og øvrige

Beregning af økonomiske effekter (LINE-model) mht. hvor de er placeret geografisk, altså indenfor hvilke kommuner:
- Der differentieres mellem direkte, indirekte og inducerede effekter
- Output: beskæftigelse, værditilvækst, skatter.

Det regionaliserede turisme satellit regnskab **følger internationale standarder**: som UN Tourism, OECD og Eurostat (sidstnævnte anvender fx 10 turisme satellit regnskabs tabeller).

Andre kvantitative kilder: Det Kgl. Akademi, Destination Bornholm og Bornholms Center for Kunsthåndværk

Det Kongelige Akademi's Designskole i Nexø. Det Kongelige Akademis Designskole i Nexø har leveret tal fra studieadministrationen om hhv. ansøgerantal og optagelsestal, fordelt på nationaliteter, for årene frem til og med 2025.

Destination Bornholm. Destination Bornholm har delt data om antal artikler i danske og udenlandske medier, der omtaler Bornholms kunsthåndværk, samt den estimerede rækkevidde mht. antal læsere for årene til og med 2024, samt nogle oplysninger om foreløbige tal og omtaler for 2025.

Yderligere har Destination Bornholm delt deres data om besøgsoplevelser. Her tages primært udgangspunkt i rapporterne for det danske marked, som dels er beskrevet via officielle årsrapporter (frem til og med 2023) og via interne kvartalsrapporter (5 kvartaler på et år) fra juni 2024 til og med juni 2025.

Bornholms Center for Kunsthåndværk – Grønbechs Gård. Bornholms Center for Kunsthåndværk har delt data om udviklingen i forskellige centrale besøgs-parametre, som fx antallet af besøgende, i udstillingen, antal besøgende på stedet (inklusive de, der blot besøger cafe og/eller butik), samt udviklingen i omsætningen fra butik, udstilling og cafe. Det er en meget værdifuld kilde, fordi den bruger sammen opgørelsesmetode i alle årene, og yderligere dækker hele perioden fra 2017-2025. Det er faktisk den eneste kilde, der gør dette!

Kvalitative metoder og kilder

Der er som led i evalueringen afholdt et møde af knap 3 times varighed med **repræsentanter fra Arts & Crafts Association Bornholm (ACAB)** om de seneste års udvikling indenfor beskæftigelse, omsætning, samarbejder m.v. indenfor kunsthåndværk, med reference til de forudgående år (under Maker's Island I og forud for Bornholms opnåelse af World Craft Region titlen). Deltagerne var udvalgt i samarbejde med formandskabet i ACAB, så det var repræsenteret lang institutionel hukommelse ved selverhvervende kunsthåndværkere, og med forskellige materialer.

En deltager måtte aflyse pga. sygdom, men svarede skriftligt. De overordnede spørgsmål var blevet udsendt til orientering forud for mødet.

Formålet med mødet var dels at **sikre belysning af de seneste års udvikling**, i Makers' Island II indsatsperioden, da registerdata er karakteriseret ved en vis produktionstid, og typisk belyser udviklinger med et par års forsinkelse. Yderligere var det formålet med mødet at sikre, at repræsentanter for **kunsthåndværkere på Bornholm får en stemme**, når der udføres en evaluering på et for dem så central område som Makers' Island indsatsen.

Kunsthåndværkernes oplevelse af indsatsen som relevant og værdiskabende er afgørende for, om en indsats som Makers' Island har gang på jord.

Det har ikke indenfor den økonomiske og tidsmæssige ramme for denne evaluering været muligt at medtage en bredere erfaringsopsamling. De kvalitative pointer og kommentarer hævder således ikke at være repræsentative for hele kunsthåndværker-populationen på Bornholm.

Erfaringer og læringspunkter fra samtalen er indarbejdet i evalueringen ud fra noter.

Kvalitative metoder: Spørgsmål til repæsentanter fra ACAB, sammenfattet grafisk i en tabel

Tema/Periode	Makers' Island II (2023-25)	Makers' Island I (2019-2022)	FØR World Craft Region titlen (-2018)
Karakteristiske aspekter i perioden; noget I vil fremhæve			
(3) vigtige elementer i MI-indsatsen i perioden			
Markant forskel i indsatsen omkring kunsthåndværk i forhold til tidligere periode			
Rammevilkår – noget, der har gjort det lettere (eller sværere) at være kunsthåndværker, deltage i ting, blive inviteret til kurser/ting…			
Specifikke elementer: Er der noget særligt at sige om:			
Samarbejder			
Anerkendelse			
Selvforståelse			
Kompetencer			
Omsætning			
Beskæftigelse			

Kildekritik

Udfordringer ved brugen af virksomhedsdata fra Danmarks Statistik

- **Forsinkelse på data**: Et problem ved anvendelse af virksomhedsdata fra Danmarks statistik er, som nævnt, at data er forholdsvis gamle. Især når formålet er at vurdere den generelle udvikling indenfor kunsthåndværker erhvervet siden etablering af Makers' Island indsatsen, og særligt med fokus på Makers' Island II indsatsen, fra 2023, siger det sig selv, at der er brug for supplerende data.

- **Bagatelgrænse**: Danmarks Statistik's virksomhedsdata omfatter reelt aktive virksomheder med en omsætning/aktivitet over en given "bagatelgrænse" - nogenlunde svarende til en beregnet arbejdsindsats på minimum et halvt år. Dette er der mange gode grunde til. I en Bornholmsk sammenhæng, ligesom i mange andre landdistriktssammenhænge, er det imidlertid værd at skrive sig denne "bagatelgrænse" bag øret. I landdistrikterne er der mange personer, der kombinerer flere indtægtskilder, for at sammenstykke deres levebrød. Det kan bl.a. være relateret til sæsonudsving i turisme-branchen, eller til at man ønsker at kombinere en mere usikker indkomst fra selvstændig virksomhed med en mere stabil indtægt fra et ansættelsesforhold. Sammenholder man den typologi for kunsthåndværkervirksomheder, der blev udarbejdet på baggrund af den første analyse af bornholmske kunsthåndværkervirksomheder efter opnåelsen af titlen som World Craft Region (Broegaard og Andersen, 2018), er det tydeligt, at der findes et væsentligt antal kunsthåndværkervirksomheder, som er aktive og kan have et højt kunsthåndværksmæssigt niveau, men som alligevel 'falder' for bagatel-grænsen. Det er altså, i den lokale sammenhæng, ikke ubetydelige bagateller, der dømmes ude fra undersøgelsen, med Danmarks Statistiks firmastatistisk bagatelgrænse.

- **Ændret opgørelsesmetode.** Der er databrud i 2019 hvor "firma" defineres og opgøres på en ny måde. Derfor ikke helt sammenlignelige tal med MI-I slutevaluering. Evalueringen præsenterer derfor tabeller med tal for 2019-2023, og ikke tilbage fra 2017. De ældre tal, opgjort på den tidligere anvendte måde, findes i Makers' Island I slutevalueringen.

Kildekritik, fortsat

Udfordringer ved brug af Registerbaseret Arbejdsstyrke Statistik fra Danmarks Statistik

- Sæson-bias: Måles ultimo november hvert år. RAS reflekterer derfor fx ikke en mulig anderledes ”primær tilknytning” i fx juni, juni og august, som det meget vel kan være tilfældet på en turist-destination som Bornholm med store sæsonudsving, særligt i turisme-relaterede brancher, som mindre kunsthåndværk-virksomheder må anses for at være.

Udfordringer ved brug af Uddannelsesregistre, Danmarks Statistik.

- Ændret opgørelses i 2023 for Det Kongelige Akademis skoler. Hvor der frem til og med 2022 har været opgørelser for Det Kongelige Akademis Designskole i Nexø separat, er der i 2023 et skift i opgørelse, således at flere forskellige skoler under Det Kongelige Akademi opgives samlet. Det er derfor ikke muligt at isolere tal for Det Kongelige Akademis Designskole i Nexø i 2023, som er det seneste opgjorte år i uddannelsesregisteret.

Udfordringer ved Destination Bornholms data om besøgsoplevelser

- Databrud. Skift i undersøgelsesspørgsmål. Destination Bornholm har i løbet af 2024 skiftet undersøgelsesspørgsmål, fra et spørgsmål om besøgsmotiver, der tillod multiple svar, til et spørgsmål om *primær* besøgsdriver. Dette betyder naturligvis, at den andel af turister, der nævner hvert muligt motiv for at besøge Bornholm, reduceres. Tallene for kunsthåndværk som ”Reason to go” (2019-2023) kan således ikke sammenlignes direkte med tallene for kunsthåndværk som ”primær besøgsdriver” for 2024-2025.

- Lille stikprøvestørrelse. Destination Bornholm har i sit nye undersøgelses-setup ønsket at inkludere turisternes vurderinger af oplevelser. Desværre er stikprøverne så små i de gennemførte kvartalsrapporter, at det i praksis ofte kun er de to til tre mest hyppige ‘oplevelses-temaer’, hvor der er materiale nok til at kunne angive en vurdering af oplevelsens kvalitet. Således er der kun i 1 af de 5 gennemgåede kvartalsrapporter vurderinger af oplevelser indenfor kunsthåndværk. Yderligere er stikprøverne ikke vægtet, dvs. at det ikke er muligt at sige noget om stikprøvens repræsentativitet (i forhold til fx køn, alder, bopæl osv).

Litteraturliste

Litteraturliste

- Broegaard, R. B. & Hedetoft, A. (2024): Kunsthåndværkernes ø. Når erhvervs- og stedsudvikling går hånd i hånd. Center for Regional- og Turismeforskning (CRT), Hasle. 66 sider. https://crt.dk/wp-content/uploads/Kunsthaandvaerkernes-oe-1.pdf.
  - Se tilhørende One-pager: https://crt.dk/wp-content/uploads/Onepager-Kunsthaandvaerkernes-oe-1.pdf
- Broegaard, R. B. & Hedetoft, A. (2023): Slutevaluering Maker's Island Bornholm, 2019-2022. Center for Regional- og Turismeforskning (CRT), Hasle. 75 sider. https://crt.dk/wp-content/uploads/Makers-Island-slutevaluering-2019_2022_.pdf.
  - Se tilhørende One-pager: https://crt.dk/wp-content/uploads/Onepager-Bornholmsk-Kunsthaandvaerk_mar2023.pdf
- Broegaard, R.B. & Hedetoft, A. (2023): Bornholm Craft Weeks. Evaluering 2022. Center for Regional- og Turismeforskning (CRT), Hasle. 38 sider. https://crt.dk/wp-content/uploads/Bornholm-Craft-Weeks-Evaluering-2022.pdf
- Broegaard, R. B. & Hedetoft, A. (2023): Maker's Island initative 2019-2022. Summary of evaluation. Centre for Regional and Tourism Research (CRT), Hasle. 15 pages. https://crt.dk/wp-content/uploads/Short-summary-of-Makers-Island-evaluation-UK-1.pdf
- Broegaard, R.B. & Hedetoft (2022). Maker's Island Bornholm. Midtvejsevaluering 2021. Center for Regional- og Turismeforskning (CRT), Hasle. 53 sider. https://crt.dk/wp-content/uploads/Makers-Island-Bornholm-Midtvejsevaluering-2021_.pdf
- Broegaard, R.B. og Andersen, L.F. (2018): *World Craft Region-titlen som aktiv for Bornholms kunsthåndværk og turisme* – hovedrapport. 121 p. Nexø, Center for Regional- og Turismeforskning.https://crt.dk/media/99185/World-Craft-Region-Title-som-aktiv-for-Bornholms-kunsthaandvaerk-og-turisme_24102018.pdf
- Kania, J. & Kramer, M.(2011). Collective Impact. Stanford Social Innovation Review, 9(1), 36-41). https://doi.org/10.48558/5900-KN19

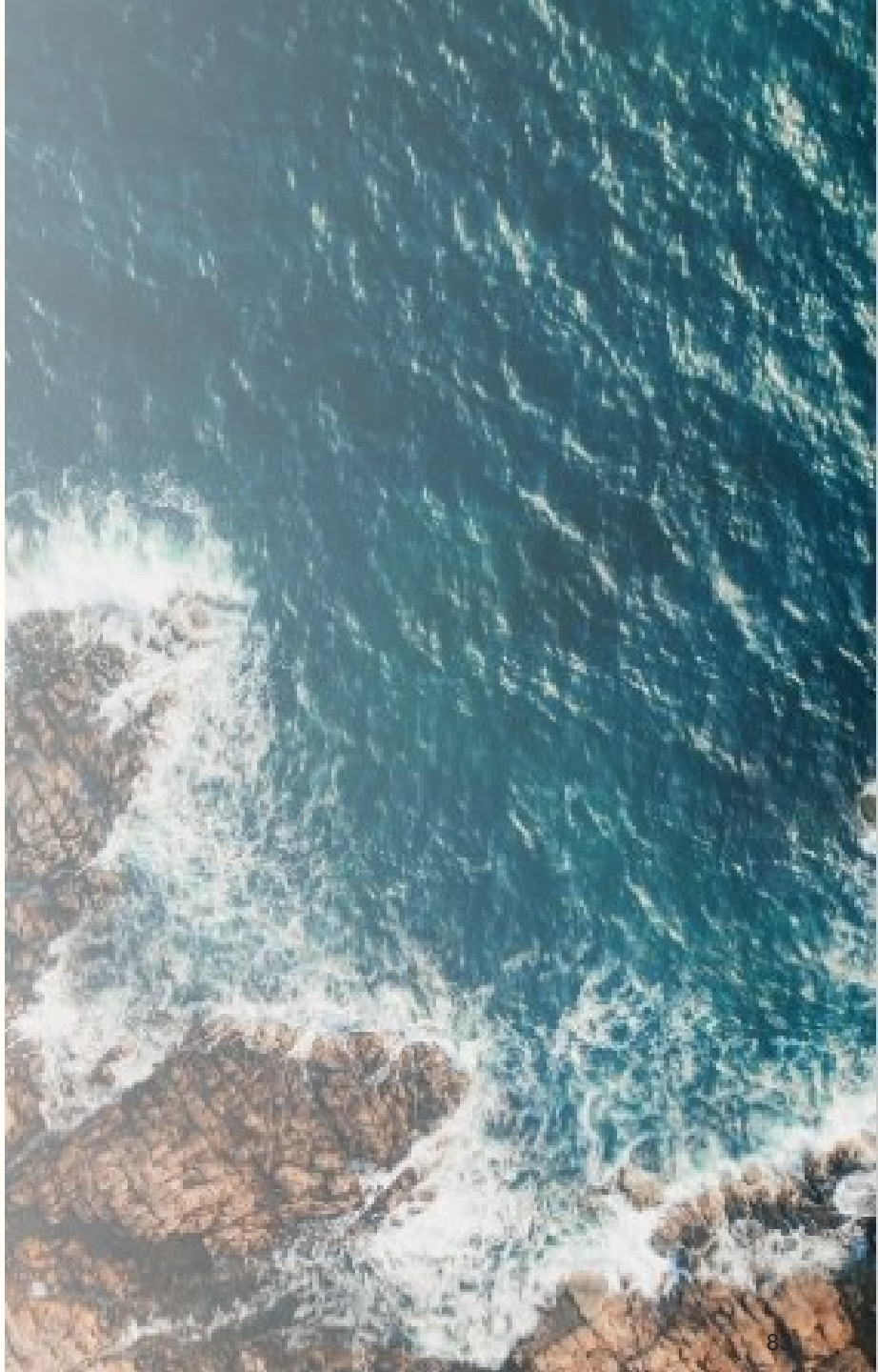

Medieomtale, der refereres til

- Frankfurter Allgemeine Zeitung. Anton, Julia: Ohne Kunsthandwerk gibt es keine Kulinarik (25. juli 2024, side R3). Dänemark-Urlaub: Die Insel Bornholm bietet einen der schönsten Strände Europas | FAZ
- Die Welt. Schulze, Rita: Grün, grüner, Bornholm. Dänemark. (7. januar 2025) https://www.welt.de/reise/ostsee/article254822124/Daenemark-Urlaub-Die-Insel-Bornholm-verbindet-Nachhaltigkeit-mit-Spass.html
- Financial Times. Stewart, Janes: In search of utopia on Denmark's sunshine island (24. maj 2025). Rejsesektionen. In search of utopia on Denmark's sunshine island
- Le Monde. Boucays, Benedicte: Au Denemark, voûtante beauté de île de Bornholm (8. marts 2025), Au Danemark, l'envoûtante beauté de l'île de Bornholm
- Vogue. Kliger, Isabelle: How the Ifyllic Danish Island of Bornholm Became Creative Hotspot. 6, september 2023. How the Idyllic Danish Island of Bornholm Became a Creative Hotspot | Vogue

Materiale fra Destination Bornholm:
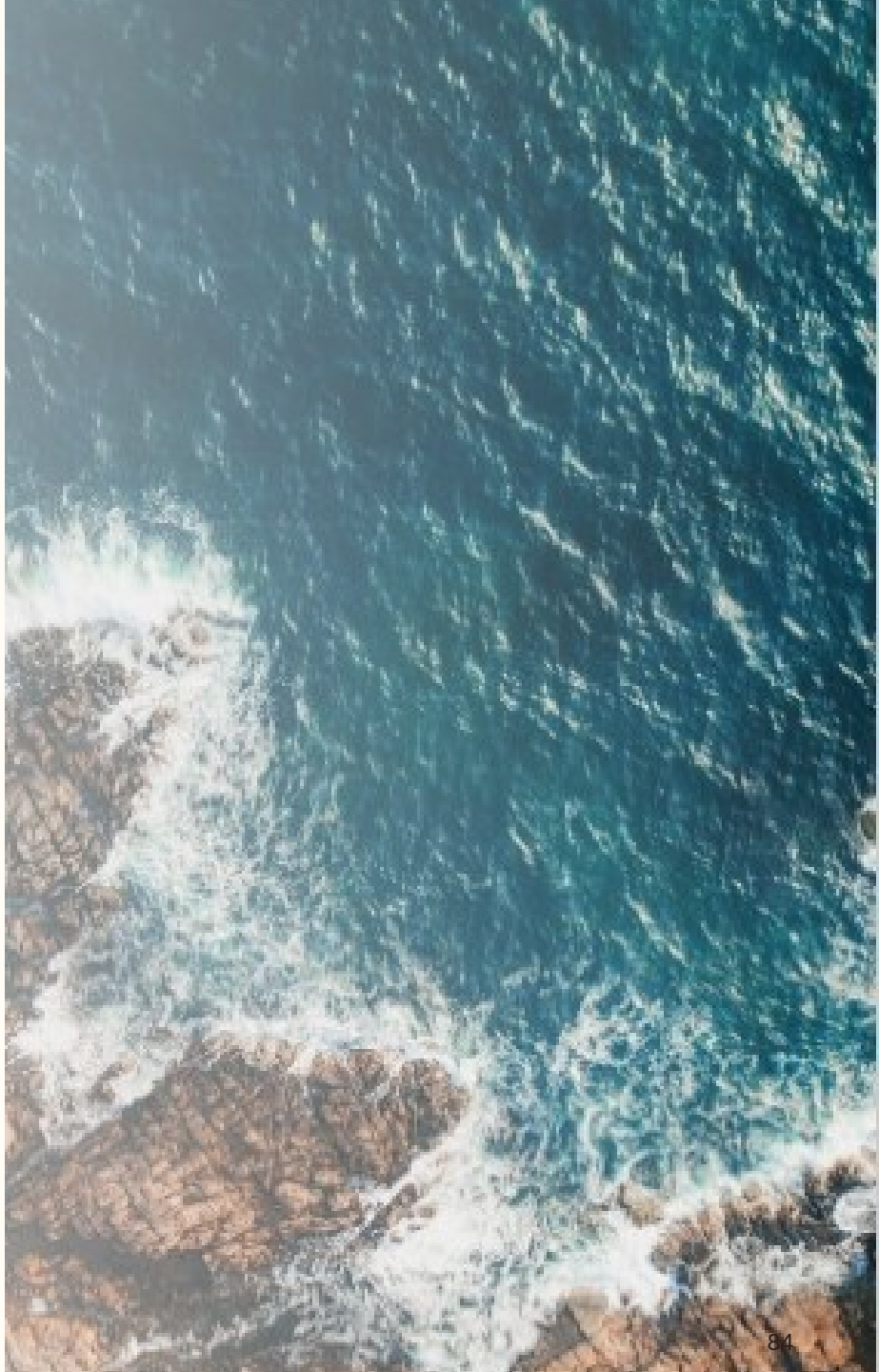
- Destination Bornholm/InZights. Besøgsoplevelsen i sommerperioden 2023 på dansk marked. 29 sider.
- Destination Bornholm/InZights. Besøgsoplevelsen DK Q2 2024, 14 sider
- Destination Bornholm/InZights. Besøgsoplevelsen DK Q3 2024, 14 sider
- Destination Bornholm/InZights. Besøgsoplevelsen DK Q4 2024, 14 sider
- Destination Bornholm/InZights. Besøgsoplevelsen DK Q1 2025, 14 sider
- Destination Bornholm/InZights. Besøgsoplevelsen DK Q2 2025, 14 sider